

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hofmann τακτ. καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης. — *Κ. Τριανταφυλλόπουλος* τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — *Μιχ. Τσαμαδός*. — *Χ. Τζωρτζόπουλος* ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — Franz Boehm διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας. — *Παν. Κανελλόπουλος* ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — *Κωνσταντῖνος Τσαῦτσος* ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — *Ιωάν Θεοδωρακόπουλος* ὑφηγ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ «Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ»

1930

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ

Υ Π Ο

ΒΑΣΙΛ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ (δ. φ.)

Καθηγητοῦ Φιλοσοφίας καὶ Θεολογίας

Προδιόξεις

§ 1. Ἐννοία τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Φιλοσοφίαν καὶ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὴν Ἐγκυκλοπαιδεῖαν, τὴν ἱστορίαν καὶ τὸ Σύστημα τῆς φιλοσοφίας.

Καθ' ὁμοιότητα πάσης εἰσαγωγῆς εἰς μάθημά τι ἢ εἰς ἐπιστήμην τινὰ οἴανδήποτε νοεῖται καὶ ὑπὸ Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν φιλοσοφίαν εἶδος τι προλεγομένων ἐκτενῶν εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, ἴδιον προπαιδευτικὸν μάθημα, μάθημα περιλαμβάνον πάσας ἐκεῖνας τὰς προκαταρτικὰς γνώσεις, αἵτινες εἶναι ἀπαραίτητοι εἰς τὸ παρασκευάσαι καὶ λειάναι τὴν ὁδὸν πρὸς τὸ τέμενος τῆς φιλοσοφίας χάριν τῶν προσιόντων αὐτῇ, εἰς τὸ ἐξοικειῶσαι μὲν πρὸς τὸ φιλοσοφικῶς διανοεῖσθαι καὶ φιλοσοφικῶς ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ ἐπιλαμβάνεσθαι πάσης μαθήσεως καὶ ἐρεῦνης τοὺς εἰς τὸ φιλοσοφεῖν ῥέποντας καὶ εἰς μελέτας φιλοσοφικὰς προαλειφομένους, μυῆσαι δὲ αὐτοὺς εἰς τὴν οἰκείαν φύσιν καὶ τὸ εἰδικὸν ἔργον τῆς φιλοσοφίας, καὶ δὴ εἴτε ὡς πρὸς τὴν ὕλην, ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, τουτέστιν ὡς πρὸς τὸ ποιὸν καὶ τὸ ποσὸν τῶν τε καθόλου προβλημάτων τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης καὶ τῶν περὶ τὴν λύσιν αὐτῶν διατριβόντων ἰδιαιτέρων φιλοσοφικῶν μαθημάτων ἢ ἐπιστημῶν, εἴτε ὡς πρὸς τὸ εἶδος, ὡς πρὸς τὸν τρόπον καὶ τὰ μέσα τῆς ἐξετάσεως τῶν διαφόρων ζητημάτων αὐτῆς, εἴτε τέλος ὡς πρὸς τὰ καταντήματα αὐτῆς, ὡς πρὸς τὴν εὐλυγισεῖαν μὲν καὶ εὐλογοφάνειαν τῶν κεφαλαιωδῶν τάσεων, βασιμότητα δὲ καὶ ἀσφάλειαν τῶν πορισμάτων ἐκάστου φιλοσοφικοῦ συστήματος καὶ μαθήματος.

Ἡ οὕτω νοουμένη εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἐφάπτεται μὲν πολλαχῶς καὶ ἄλλων μαθημάτων τῆς αὐτῆς ἐπιστήμης, καὶ δὴ τῆς ἐγκυκλοπαιδείας, τῆς ἱστορίας καὶ αὐτοῦ ἔτι τοῦ συστήματος αὐτῆς, πλὴν καὶ διαστέλλεται αὐτῶν, καθόσον ἡ εἰσαγωγή οὐδὲν ἄλλο σκοπεῖ ἢ νὰ ὑποβοηθήσῃ εἰς τὴν κατανόησιν ἢ καὶ νὰ προετοιμάσῃ εἰς τὴν ὑποτύπωσιν καὶ ἀνέγερσιν τοῦ συστήματος τῆς φιλοσοφίας, ἐν ᾧ τὸ μὲν σύστημα εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀπαρτισθὲν σῶμα ἢ ἀνεγερθὲν οἰκοδόμημα τῆς φιλοσοφίας, εἴτε ἐν τῇ ὁλότητι, εἴτε ἐν τοῖς κυριωτάτοις μέρεσι καὶ μέλεσιν αὐτῆς, ἡ δὲ ἐγκυκλοπαιδεία τῆς φιλοσοφίας ἐπέχει θέσιν μικρογραφίας τινὸς τοῦ συστήματος αὐτῆς, καὶ τέλος ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἀνασκόπησις καὶ ἀναγραφὴ τῶν ἔκπαλαι γενομένων ἀποπειρῶν πρὸς κατεργασίαν τοῦ ὑλικοῦ καὶ πρὸς διαμόρφωσιν ὠρισμένων φιλοσοφικῶν διδαγμάτων εἴτε περὶ τινῶν εἴτε περὶ πάντων τῶν προβλημάτων τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης.

§ 2. *Εἶδη εἰσαγωγῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ διαίρεσις αὐτῆς.*

Τοὺς οὐσιώδεις καὶ διακριτικούς τούτους χαρακτήρας δὲν ἀποβάλλει ἡ εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἐὰν καὶ ἄλλως ἐκληφθῇ καὶ συνταχθῇ, οὐχὶ δηλ. ὡς παρασκευὴ καὶ προπαίδευσις εἰς τὸ φιλοσοφεῖν ἐν γένει, ἀλλὰ μερικώτερον ὡς μᾶλλον ἢ ἥττον ἐκτενῆς πρόλογος ἢ προεἰσαγωγή εἰς τὸ φιλοσοφεῖν καθ' ὠρισμένην τινὰ ἀντίληψιν τῶν φιλοσοφικῶν ζητημάτων, καθ' ὠρισμένον σύστημα, εἴτε ὅτε τὸ σύστημα ἔχει ἤδη πρότερον ἀναφανῆ καὶ ὀπωσδήποτε ἐγκριθῆ καὶ ἐπικρατήσῃ, εἴτε ὅτε τὸ πρῶτον νῦν λαμβάνει ἀρχὴν καὶ σύστασιν καὶ προβάλλεται εἰς ἔγκρισιν καὶ ἀποδοχὴν.

Ἐν ἀμφοτέραις ταύταις ταῖς περιπτώσεσιν εὐνόητον ὅτι εἰσχωρεῖ διαφορὰ καὶ περὶ τὴν οἰκονομίαν, καὶ περὶ τὴν εἰς διάφορα κεφάλαια καὶ διάφορα μέρη διαίρεσιν τῆς εἰσαγωγῆς, ἐπειδὴ διαφορὰ ἀντιλήψεων περὶ τοῦ ποσοῦ καὶ τοῦ ποιοῦ τῶν λυτέων φιλοσοφικῶν προβλημάτων δύναται νὰ ὑπάρχῃ καὶ κατὰ τὴν ἐπὶ τὸ γενικώτερον ἐκδοχὴν τοῦ ἔργου τῆς εἰσαγωγῆς, ὑπάρχουσα δὲ νὰ ἐπιδράσῃ καὶ εἰς τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην διάταξιν τῶν κατ' αὐτήν. Ἀπλουστέρα καὶ τοῖς ὡς ἄνω προταχθεῖσι περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ ἔργου τῆς εἰσαγωγῆς μᾶλλον σύμφωνος φαίνεται ἡμῖν ἡ ἐξῆς διαί-

ρεσις αὐτῆς. Πρῶτον δηλ. θὰ ἐξετασθῆ ὅτι καὶ οἴκοθεν προβάλλεται ὡς πρῶτον, τὶ μὲν νοεῖται ὑπὸ τὸ φιλοσοφεῖν κατὰ τε τὸ σιμαινόμενον τοῦ ὀνόματος ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ χρήσει καὶ στενωτέρᾳ αὐτοῦ ἐκδοχῇ, πῶς δὲ καὶ ἐκ τίνων ἀφορμῶν λαμβάνει ἀρχὴν καὶ σύστασιν τὸ εἰδικῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα ἐκεῖνο νοούμενον ὡς τε ῥοπή καὶ κλίσις καὶ ὡς ἰδιαιτέρα τοῦ πνεύματος διάθεσις καὶ εὐφυΐα εἰς τὸ φιλοσοφικῶς διανοεῖσθαι καὶ φιλοσοφικῶς ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ ἐπιλαμβάνεσθαι πάσης ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης. Θὰ ἐξετασθῆ ἔπειτα τίνα ἔχει προβλήματα καὶ μέρη ἡ φιλοσοφία καὶ τίς ὁ κύκλος καὶ διάκοσμος τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων ἢ ἐπιστημῶν. Τελευταῖον δὲ θὰ ἀναγραφῶσιν αἱ κυριώταται τῶν καθόλου τε καὶ ἐν ταῖς ἐπιμέρους φιλοσοφικαῖς ἐπιστήμασις ἔκπαλαι φερομένων ἢ κρατουσῶν τάσεων καὶ θεωριῶν, θὰ ἀνακριθῆ δὲ ἡ οἰαδήποτε ἀξία αὐτῶν καὶ χρησιμότης. Οὕτω δὲ ἔχει νὰ διατρίψῃ ἡ εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν περὶ τρία τινὰ

Α' περὶ τὸ βάθος ἢ τὴν ἔννοιαν τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς καὶ τοὺς ὅρους τῆς γενέσεως αὐτῆς.

Β' περὶ τὸ πλάτος ἢ τὰ προβλήματα καὶ μαθήματα αὐτῆς.

Γ' περὶ τὴν διευκρίνησιν τῶν κυριωτάτων ἐν τῷ φιλοσοφεῖν καὶ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα τῶν προβλημάτων τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης φερομένων ἔκπαλαι τάσεων καὶ θεωριῶν καθ' ἑαυτές τε καὶ καθ' ἣν ἔχουσιν ἔστω καὶ σχετικὴν τίνα ἀξίαν καὶ χρησιμότητα εἰς διαφώτισίν τινά περὶ τῶν μυστηρίων τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ βίου.

§ 3. *Ἱστορία καὶ βιβλιογραφία τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν.*

Καίτοι ὡς ἰδιαίτερον καὶ ὁπωσδήποτε μεθοδικῶς διηρθρωμένον μάθημα ἀνήκει εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ὅμως ὑπὸ στοιχειώδη τινὰ μορφήν, ὡς τις ἀπόπειρα ἐξοικειώσεως πρὸς τὸ ἔργον καὶ πληροφορίας περὶ τῆς ἀξίας καὶ χρησιμότητος τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἀρκούντως ἀρχαία καὶ κατὰ τοῦτο οὐ μόνον μέρη καὶ κεφάλαια ὅλα πλατωνικῶν διαλόγων (λ. χ. Φαίδρου, Συμποσίου) δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὁπωσδήποτε ἀναπληροῦντα τὴν εἰρημένην ἀνάγκην, ἀλλὰ μνημονεύονται ἐκ τῆς ἀρχαιότητος καὶ εἰδικαί τινες πραγματεῖαι ἐν εἴδει λόγων προτρεπτικῶν εἰς τὴν σπουδὴν καὶ μελέτην τῆς φιλοσοφίας. Ἦσαν τοιοῦτοι

ὁ ἀπολεσθεὶς Προτρεπτικὸς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ ὁμοίως ἀπολεσθεὶς καὶ ὁμοίως φύσεως Προτρεπτικὸς τοῦ Κικέρωνος, ὁ ἐπιγραφόμενος Ὀρτήσιος (*Hortensius*) καὶ οἱ περισωθέντες Λόγοι προτρεπτικοὶ τοῦ Ἰαμβλίχου ¹⁾.

Στοιχειώδεις εἶναι καὶ αἱ ἀπὸ τῶν Μέσων χρόνων γνωσταί, οἷαι

Μιχαὴλ Ψελλοῦ (11ος αἰὼν) Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν

Ῥοβέρτου *Kildwardby* (ἀρχιεπισκόπου Καντουαρίας ἀπὸ τοῦ 13 αἰῶνος) *De ortu et divisione philosophiae*—καὶ ἔτι πρότερον τοῦ ἐκ τοῦ ἀράβων φιλοσόφων Ἀλφαράβη (ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος λήγοντος) *De scientiis*, ἐν ἐπεξεργασίᾳ τοῦ Ἰσπανοῦ Δομενίκου Γρανδιοκλίνου (ἀπὸ τοῦ 12 αἰῶνος) ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *De divisione philosophiae*. Εἰς ταῦτα δύνανται νὰ προστεθῶσι καὶ ἄλλα ὡς Οὐγῶνος τοῦ ἐξ Ἀγίου Βίκτωρος († 1148) *Eruditionis didascalicae* ἢ *Didascalion libri VIII*. Μιχαὴλ τοῦ Σκώτου († 1234) ἐν ἀποσπάσμασι περισωθεῖσα ἐν τῷ Βιγκεντίου τοῦ Βελλοβακηνοῦ († 1264) *Speculum doctrinale, historische, morale*.

Καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις τὰ πρῶτα δοκίμια ἦσαν μᾶλλον ἢ ἤττον στοιχειώδη καθ' ὕλην τε καὶ κατ' εἶδος. Ἐκ τούτων εἶναι καὶ ἡ τοῦ ἡμέτερου Ἰωάννου Καντονῆ († 1761) Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ὡς καὶ ἡ Ἐυγενίου τοῦ Βουλγάρεως Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν Γραβιζάνδου (1805). Ὅπως δὴποτε εὐπρόσωποι εἶναι ἡ τοῦ *J. J. Walseh* καὶ ἡ τοῦ *Heidenreich* (*Encyclopaedische Einleitung in das Studium der Philosophie*, 1793), ὡς καὶ ἡ μικρὸν πρότερον (1789) ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Brieglieb *Εἰσαγωγή εἰς τὰς φιλοσοφικὰς ἐπιστήμας*.

Πλείονες καὶ τελειότεραι εἶναι αἱ ἐκδοθεῖσαι ἀπὸ τῆς 19ης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἔξῃς, καὶ δὴ ἡ τοῦ *Herbart* (τὸ πρῶτον τὸ 1813), ἡ τοῦ *Erhardt* (1824), ἡ τοῦ *Sundissen* (1827) ἡ τοῦ *Reichlin-Meldegg* (1870), ἡ τοῦ *Strumpell* (1886), ἡ τοῦ *H. Struve* (ῥωσιστὶ 1890), ἡ τοῦ *Eisler*, ἡ τοῦ *Paulsen*, ἡ τοῦ *Wundt*, ἡ τοῦ *Cornelius*, ἡ τοῦ *Külpe*, ἡ τοῦ *Jerusalem*, ἡ τοῦ *Natorp*, ἡ

¹⁾ Ἐπιθὶ τοῦ συγγραφέως Ἐγχειρίδιον ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας Τόμ. Α' § 80,2. 125. 145.

τοῦ Windelband, ἢ τοῦ Endres, ἐκ δὲ τῶν προσφάτων ἢ τοῦ Aloys Müller, καὶ ἢ τοῦ James H. Ryans (of the faculty of philosophy in the catholic University of New York), An Introduction to philosophy.

ΚΕΦΑΛΙΟΝ Α΄

Τὸ βάθος ἢ ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας, καὶ οἱ ὄροι τῆς γενέσεως αὐτῆς.

§ 4. Ἡ ἀρχικὴ καὶ κατὰ ἔτυμον ἐκδοχὴ τῆς φιλοσοφίας.

Τὸ ὄνομα φιλοσοφία (φιλόσοφος, φιλοσοφεῖν), τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἀνάγον μέχρι τῆς 5' πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, εἰς αὐτόν, ὡς λέγεται, τὸν Πυθαγόραν, κατὰ μικρὸν δὲ ἀποβὰν παγκοίνου καὶ παγκοσμίου χρήσεως, ἔσχε μὲν ἀπὸ πρώτης ἀρχῆς εὐφημον τὴν χρῆσιν πρὸς δήλωσιν σεμνοῦ τινος καὶ λόγου ἀξίου, πλήν δὲν εἶχε καὶ πάντοτε μίαν καὶ τὴν αὐτὴν σημασίαν, ἀλλὰ κατὰ καιροῦς, κατὰ τὴν διαφορὰν τῆς ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν λαῶν ἐξελήφθη καὶ διαφόρως, καὶ δὴ τὸ μὲν πρῶτον ἐν εὐρυτέρᾳ, ἐφεξῆς δὲ ἐν στενωτέρᾳ καὶ στενωτάτῃ σημασίᾳ, ἀκολουθοῦν τῇ τύχῃ καὶ τῇ ἐκδοχῇ αὐτοῦ τούτου τοῦ δευτέρου στοιχείου τοῦ ἔτύμου αὐτοῦ, τοῦ σοφοῦ ἢ τῆς σοφίας, ὡς τις ἔρως, ὡς τις σπουδὴ καὶ μελέτη τῆς σοφίας. Καὶ τὸ ὄνομα δηλ. τοῦτο ἐχρησιμοποιήθη κατὰ καιροῦς καὶ ἐν εὐρυτέρᾳ καὶ ἐν στενωτέρᾳ, καὶ ἐν κοινοτέρᾳ καὶ ἐν ἀδικωτέρᾳ, καὶ ἐν πρακτικωτέρᾳ καὶ ἐν θεωρητικωτέρᾳ σημασίᾳ. Κατὰ τὴν εὐρυτέραν αὐτοῦ χρῆσιν ἐσήμαινε τὸ ὄνομα σοφὸς τὸν εἰδότα, τὸν εἰδήμονα, τὸν ἔμπειρον καὶ δεξιὸν περὶ τι, εἴτε περὶ τέχνην τινὰ εἴτε περὶ τὰ τοῦ βίου, ἰδίου τε καὶ κοινοῦ, ἐν ᾧ κατὰ τὴν στενωτέραν αὐτοῦ ἐκδοχὴν ἐδήλου πάντα διανοητικῶς ἀνεπτυγμένον, πάντα πνευματικῶς μεμορφωμένον, τὸν ἐπὶ παιδείᾳ καὶ μαθήσει, ἐπὶ γνώσεσι καὶ ἐπιστημοσύνῃ διακρινόμενον τῶν ἄλλων καὶ ὅπωςδήποτε διακρίνοντα. Μετὰ τῆς τελευταίας ταύτης συνέχεται προφανῶς καὶ ἢ πρὸς τὸ φιλομαθῆς καὶ φιλομάθεια συνωνυμικὴ χρῆσις τοῦ φιλόσοφος καὶ φιλοσοφία, καθ' ἣν ἐκδοχὴν κάλλιστα δύναται

νά χαρακτηρισθῆ ὡς φιλόσοφος πᾶς ἄνθρωπος, ὡς ἐκ φύσεως μάλλον ἢ ἦττον φιλομαθής, ὡς «φύσει τοῦ εἰδέναι ὀρεγόμενος» καθὰ λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (Μετὰ τὰ φυσικὰ Α', 1).¹⁾

§ 5. Τὸ φύσει φιλομαθὲς καὶ τὸ βιοτικὸν ἐνδιαφέρον.

Καὶ οὕτως ὅμως, ὡς ἀπλή φυσικὴ φιλομάθεια ἐκλαμβανομένη, δὲν συμπίπτει μὲν ἢ φιλοσοφία πρὸς ὅ,τι εἰδικῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐπεκράτησε νὰ κοῖται, πλὴν ἀποτελεῖ, καὶ ὑπὸ τὴν στοιχειωδεστάτην αὐτῆς μορφήν, τὴν τῆς ἀπλῆς περιεργίας, τὴν πρώτην ἀφειτηρίαν πρὸς τὴν οὕτω νοουμένην φιλοσοφίαν, πρὸς τὸ εἰδικῶς φιλοσοφεῖν, ὑποκινουμένη καὶ ὑποστηριζομένη ὑφ' ὧν ἔχομεν ἄλλων ὁρμῶν, ἐπίσης φυσικῶν ὁρμῶν, προκαλουσῶν τὸ ἐνδιαφέρων ἡμῶν, καὶ ἐκ τῶν πρώτων τὸ ἐνδιαφέρον ἡμῶν τὸ βιοτικόν. Τὸ φύσει δηλ. τοῦ εἰδέναι ὀρέγεσθαι εἶναι μὲν τις ὁρμὴ ἐκ τῶν ἀνωτέρων καὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἰδιαζουσῶν, πλὴν δὲν ὑφίσταται ὅλως κεχωρισμένη ἀφ' ὧν ἔχομεν ἄλλων ὁρμῶν φυσικῶν, οὐδὲ ἐνεργεῖ πάντῃ ἀσχέτως πρὸς αὐτάς, ἀλλὰ διατελεῖ ἐν συναφείᾳ πρὸς αὐτάς, καὶ πρώτιστα πρὸς τὴν θεμελιωδεστάτην ἐξ αὐτῶν, τὴν τῆς αὐτοσυντηρησίας, καὶ ἐν τῇ τοιαύτῃ συναφείᾳ ἐκδηλοῦται κατὰ πρῶτον καὶ ἐνεργεῖ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν ταύτης τε καὶ πάντων τῶν πρὸς τὸ εἶναι ἡμῶν ἀναγκαιούτων βιοτικῶν ὄρων. Ἡ ὁρμὴ τῆς αὐτοσυντηρησίας, ἐκ τῶν κοινῶν πάσῃ τῇ ἐμψύχῳ κτίσει, εἴαν μὴ καὶ πᾶσι τοῖς ἐνοργάνοις, δὲν εἶναι μὲν προφανῆς πάντοτε καὶ αἰσθητὴ ἀνὰ πᾶσαν κίνησιν καὶ ἐνέργειαν, ὑπάρχει ὅμως καὶ ἐνεργεῖ πάντοτε ὑποσυνειδήτως, ἀναφαίνεται δὲ ἐν πάσῃ τῇ ἰσχύϊ αὐτῆς ἐν ὄρα κινδύνου, οἴσοσδήποτε καὶ ἂν εἶναι οὗτος καὶ ὀθενδήποτε καὶ ἂν προέρχεται, εἴτε ἐξ ἐλλείψεως τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαιούτων, εἴτε ἐξ ἐπηρειῶν τῆς ἀψύχου φύσεως εἴτε ἐξ ἐπιβουλῶν ἄλλων ἐμψύχων ὄντων, καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν ὁμοειδῶν καὶ ὁμοφύλων, ὑπὸ τῆς αὐτῆς ὁρμῆς τῆς αὐτοσυντηρησίας ἢ καὶ ὑπὸ ἄλλων ἐμφύτων ὁρμῶν ἐλαυνομένων. Οὕτως ὑφίσταται τις διηνεκῆς ἀγὼν περὶ ὑπάρξεως, καὶ ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ τοῦ βίου ὑποκύπτει ὡς εἰκὸς ὀπωσδήποτε ὁ ἀσθενέστερος.

Τοῦ γενικοῦ κανόνος ἥκιστα ἀποτελεῖ ἐξαίρεσιν ὁ ἄνθρωπος.

¹⁾ Πλείονα περὶ τούτων ἐπιθι τοῦ συγγραφέως ἐνθα ἀνωτέρω § 1.

σωματικῶς δὲ μὴ ἔχων τὰ πρωτεῖα τῆς ῥώμης θὰ ὑπέκυπτε πλειστάκις ἐν τῷ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνι, ἐὰν τὸ ἀπὸ τῆς σωματικῆς ῥώμης ἔλλειπον δὲν ἀνεπλήρου παρ' αὐτῷ ἢ νοημοσύνη, ὅχι διότι αὕτη ἀποκλειστικῶς αὐτῷ μόνῳ ἰδιάζει, οὐδὲ διότι ἐπέχει παρ' αὐτῷ τὴν θέσιν τοῦ μόνου τοῖς ἄλλοις ἐμψύχοις ἰδιάζοντος ὀρμεμφύτου, ἀλλὰ διότι καὶ ὀρμεμφύτου μετέχουσα ἔχει τοῦτο τὸ διάφορον, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη νοημοσύνη εἶναι δεκτικὴ τῆς ἐπὶ πλεῖον ἀναπτύξεως καὶ τελειοποιήσεως, ὡς τοιαύτη δὲ καθιστᾷ αὐτὸν ἱκανὸν εἰς τὸ ἀναζητεῖν καὶ ἐπινοεῖν ἄλλοτε ἄλλα ὄπλα καὶ μέσα πρὸς τε εὐμαρεστέραν πληρωσίνων ἔχει ἀναγκῶν καὶ πρὸς κρεῖττονα διεξαγωγὴν τοῦ περὶ ὑπάρξεως καὶ εὐμαροῦς ὑπάρξεως ἀγῶνος, ἐν ᾧ τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἀγωνίζονται τὰ ἄλλα ζῶα ἀπὸ ἀμνημονεύτου χρόνου κατὰ τὸν ἀπ' ἀρχῆς ἐκάστῳ γένει καὶ εἶδει ἰδιάζοντα ὁμοιόμορφον τρόπον. Ἡ ἔστιν ὅτε καὶ παρὰ τισιν ἐξ αὐτῶν παρατηρουμένη δεκτικότης ἐπὶ τὸ κρεῖττον τελεῖται ὑπὸ ξένην χειραγωγίαν καὶ ὀφείλεται εἰς ἔθισμὸν τὸν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου.

Φύσει δεκτικοὶ τῆς οἴκοθεν ἐπιδόσεως καὶ τελειοποιήσεως ἔχοντες δὲ νὰ ἀγωνισθῶσι τὸν αὐτὸν περὶ ὑπάρξεως καὶ εὐμαροῦς ὑπάρξεως ἀγῶνα κατὰ τῶν παντοίων κωλυμάτων καὶ κινδύνων, περιῆλθον οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ πρώτης ἀρχῆς εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παρατηρῶσι καὶ νὰ περιεργάζωνται τὰ περὶ αὐτοὺς ὑπάρχοντα καὶ συμβαίνοντα, ἐκ περιεργίας μὲν πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς συμφύτου αὐτοῖς φιλομαθείας, οὐχ ἥττον ὅμως καὶ ἐξ ἄλλου ἐλατηρίου, καὶ χάριν ὠφελείας, ἵνα ἀποφεύγωσι μὲν τὰς ἐνδεχομένας ἀπὸ τοῦ περιβάλλοντος ζημίας, πορίζωνται δὲ καὶ τὰ συντελοῦντα πρὸς τὰς ἰδίας χρείας καὶ πρὸς εὐμαρεστέραν ἱκανοποίησιν αὐτῶν ¹⁾).

§ 6. Αἱ ἐμπειριογνώσεις καὶ ἡ χρησιμότης αὐτῶν εἰς τὸ φιλοσοφεῖν.

Αἱ ὡς ἄνω ὑπὸ τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν καὶ τοῦ βιοτικοῦ ἐνδιαφέροντος ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς συμφύτου φιλομαθείας ἢ περιεργίας ὑπαγορευόμεναι παρατηρήσεις πορίζουσι τὰ πρῶτα οὕτως εἰπεῖν ἀποθέματα, τὰς πρώτας ἐκεῖνας πρακτικὰς γνώσεις, αἵτινες διὰ τῆς

¹⁾ Ἐπιθὴ αὐτόθι § 1.

μνήμης φυλαττόμεναι συνιστώσι καὶ τὰς πρώτας ἐμπειρίας καὶ ἐμπειριογνωσίας τῶν ἀνθρώπων. Αὗται, ὀλίγαι ὡς εἶκος καὶ ἑλλιπεῖς ἐν τῇ ἀρχῇ, πολλαπλασιάζονται κατὰ μικρὸν καὶ συμπληροῦνται καθεξῆς κατὰ τὰς διαδοχὰς τῶν γενεῶν, καθόσον δηλ. ἐκάστη γενεά, παραλαμβάνουσα παρὰ τῆς προλαβούσης κεφάλαιον τι γνώσεων καὶ ἐμπειριῶν, δύναται εὐκολώτερον νὰ κερδαίνῃ ἀπὸ τοῦ ὑπάρχοντος κεφαλαίου καὶ νὰ μεταβιβάσῃ εἰς τὰς ἐπερχομένας τὸ παραληφθὲν κεφάλαιον μετὰ τόκου καὶ ἐπιτοκίου. Καθόσον ὅμως αἱ τοιαῦται γνώσεις ἀφορμὴν καὶ ἐλατήριον κύριον ἔχουσι τὰς βιοτικὰς ἀνάγκας, εὐνόητον ὅτι ἢ αὐξήσεις αὐτῶν δὲν δύναται νὰ εἶναι πάντοτε οὔτε σταθερὰ καὶ ὁμαλή, οὔτε βεβαία καὶ ἀσφαλής, ἀλλ' ἐπέρχονται πολλάκις καὶ χρόνοι, καθ' οὓς καὶ αὐτὸ ἤδη τὸ ἤδη κεκτημένον κεφάλαιον κινδυνεύει ἐκ παντοίων περιστάσεων δυσμενῶν νὰ ἐλαττωθῇ, ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἀποβῇ νεκρὸν, ὅταν μάλιστα καὶ αἱ τοῦ βίου ἀνάγκαι μένωσι ἀναύξητοι ἢ καὶ περιστέλλονται, καὶ ἐπέρχηται τις ἰσορροπία μεταξὺ τῶν τοῦ βίου ἀναγκῶν καὶ τοῦ ποσοῦ τῶν ἀποτεταμιευμένων γνώσεων, μέχρις οὔ εὐνοϊκώτεραι περιστάσεις παρουσιάσωσι νέας ἀφορμὰς παρατηρήσεων καὶ νέα ἐλατήρια ἐξετάσεως καὶ ἐρεῦνης, καὶ οἱ ἄνθρωποι πλὴν τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀπλῶς ζῆν, τοῦ ὅσον ἀποζῆν, ἢ καὶ τοῦ ὁπωσδήποτε ἀνεκτῶς καὶ εὐμαρῶς ζῆν, εὐκαιρήσωσι νὰ ἀφορῶσι καὶ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ὡς ἔνεστιν εὖ, τοῦ εὐμαρέστερον καὶ εὐμαρέστατα ζῆν.

Καὶ οὕτως ὅμως, καὶ παρὰ πᾶσαν τὴν σπουδαιότητα, ἣν τὸ βιοτικὸν ἐνδιαφέρειν καὶ αἱ ἀνάγκαι τοῦ ζῆν καὶ τοῦ εὖ ζῆν ἔχουσιν εἰς τὸ παρατηρεῖν καὶ περιεργάζεσθαι τὰ περὶ ἡμᾶς ὄντα καὶ συμβαίνοντα καὶ εἰς τὸ προσκτιᾶσθαι παντοίας γνώσεις καὶ ἐμπειρίας ἐπιέξασφαλίσαι τοῦ ζῆν καὶ τοῦ εὖ ζῆν, ὑπὸ μόνων τῶν ἐλατηρίων τούτων ἀγόμενοι δυσκόλως θὰ ἐξήρχοντο οἱ ἄνθρωποι τῶν ὀρίων τῆς ἀπλῆς ἐμπειρίας καὶ τῶν βιωφελῶν γνώσεων, εἴαν μὴ εἶχον καὶ ἄλλα ἐλατήρια ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης, ἐλατήρια ὑψηλότερον ἔχοντα χαρακτηῖρα καὶ ἰδανικώτερον, τὰ ἐνδιαφέροντα τὰ πνευματικά, τοῦτο μὲν τὸ ἐνδιαφέρον τὸ θεωρητικόν, τὸ γινώσκειν χάριν τῆς γνώσεως, τοῦτο δὲ τὸ ἐνδιαφέρον τὸ ἠθικὸν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τὸ θρησκευτικόν. Προηγεῖται βεβαίως τὸ βιοτικὸν ἐνδιαφέρον, ὀρθὸν δὲ εἶναι τὸ

παλαίφατον ἐκεῖνο πρῶτον τὸ ζῆν καὶ ἔπειτα τὸ φιλοσοφεῖν (primum vivere, deinde philosophari), καὶ κατὰ τοῦτο πολλὴν ἔχουσι ῥοπὴν καὶ εἰς τὴν φιλόσοφον ἔρευναν αἱ ἐμπειρίαὶ καὶ αἱ βιωφελεῖς γνώσεις, ὡς συντελοῦσαι εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ζῆν καὶ τοῦ εὖ ζῆν κατὰ τὸ ἐνὸν καὶ παρέχουσαι τὴν ἀπαιτουμένην ἀνεσιν εἰς τὸ ἀφορᾶν καὶ πρὸς ἄλλα ὑψηλότερα καὶ ἰδανικώτερα σπουδάσματα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἄνευ ὅμως τοιούτων πνευματικωτέρου χαρακτήρος ἐνδιαφερόντων θὰ ὑπῆρχον μὲν ἐμπειρίαὶ καὶ γνώσεις βιωφελεῖς, οὐχὶ ὅμως καὶ φιλοσοφία καὶ φιλοσοφεῖν ἐν τῇ εἰδικῇ τοῦ ὀνόματος τούτου ἐκδοχῇ.

§ 7. Ἡ φιλοσοφία καὶ τὰ πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα εἰδικώτερον ἢ ἄλλα καὶ τὰ ἐλατήρια τὰ πνευματικὰ ἐκφράζουσι μὲν τι ἀνώτερον, οὐχὶ ὅμως ἐπίσακτόν τι καὶ τεχνητόν. Εἶναι καὶ ταῦτα ὡς τόσαι ἀνάγκαι τῆς ἀνωτέρας, τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, καὶ καθ' ὁμοιότητα τῶν σωματικῶν αὐτοῦ ἀναγκῶν, ἅμα ἐκδηλούμεναι, χηρίζουσι ἀναλόγου τροφῆς πρὸς ἱκανοποίησιν, τὸ μὲν πρῶτον ὡς εἰκὸς στοιχειώδους, ἔπειτα δὲ ὄλονέν στερεωτέρας. Καὶ πρῶτον τὸ ἐνδιαφέρον τὸ θεωρητικόν, κατὰ τὰ πρῶτα ἤδη τῆς ζωῆς ἐμφανιζόμενον ὑπὸ τύπον περιεργίας καὶ φιλομαθίας, ἀρέσκειται ἐν ἀρχῇ εἰς τὴν ἀκρόασιν νέων διηγημάτων καὶ ἀφελῶν μύθων καὶ εἰς τὴν παρατήρησιν καὶ ἐξέτασιν τῶν ἐν τῷ στενῷ κύκλῳ ἐκάστου ὑπαρχόντων καὶ γινομένων, ἐπεκτεῖνον δὲ ἐφεξῆς τὸν κύκλον τῆς παρατηρήσεως καὶ ἐξετάσεως προχωρεῖ βαθμηδὸν ἀπὸ τῶν ἐγγυτέρων πρὸς τὰ ἀπώτερα, ἀπὸ τῶν ἔξω πρὸς τὰ ἔσω, ἀπὸ τῶν μερικῶν πρὸς τὰ γενικά, ἀπὸ τῶν προφανῶν καὶ γνωρίμων πρὸς τὰ ἀφανῆ καὶ ἄγνωστα, ζητεῖ δὲ νὰ μάθῃ καὶ νὰ γνωρίσῃ ὄχι τὸ τοιοῦτον διὰ τὴν ὠφέλειαν καὶ χρησιμότητα τῆς γνώσεως εἰς τὰς βιοτικὰς ἀνάγκας ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ βίου ἢ χάριν τοῦ εὖ καὶ εὐμαρῶς ζῆν, ὅσον χάριν τῆς γνώσεως αὐτῆς, πρὸς κορεσμόν οὕτως εἶπεῖν τῆς πνευματικῆς πείνης.

Καὶ τὸ ἠθικὸν ἐνδιαφέρον, στοιχειωδῶς μόνον παρατηρούμενον καὶ παρ' ἄλλοις τισὶν ἐκ τῶν ἐμπύχων, ἰδιάζει τῷ ἀνθρώπῳ ὑπ' ἀμφοτέρας αὐτοῦ τὰς ὄψεις, τὴν τε στενὴν καὶ ἰδιωτικὴν, καὶ τὴν εὐρυτέραν καὶ κοινωνικὴν, ἰδιάζει δὲ ὄχι ὡς τι ἐθιστὸν ἀπλῶς καὶ

ἐπείσακτον, ἀλλ' ὡς ἀπορρέον καὶ τοῦτο ἀπὸ τῆς ἀνωτέρας καὶ πνευματικωτέρας αὐτοῦ φύσεως. Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν ἐκδηλοῦται ὡς εὐαρέσκεια ἢ δυσαρέσκεια, ὡς χαρὰ ἢ λύπη ἐπὶ τοῖς καλῶς ἢ κακῶς παρ' ἡμῖν ἢ παρὰ τῶν ἄλλων σπουδαζομένοις καὶ διαπραττομένοις κατὰ ἢ παρὰ τὰ καθιερωμένα ἤθη καὶ νόμιμα, καὶ τὸ πρῶτον ἀρκούμενον εἰς τὴν γνῶσιν καὶ διάγνωσιν τῶν καλῶν διαθέσεων, τῶν καλῶν βουλήσεων καὶ πράξεων ἀπὸ τῶν ἐναντίων, προβαίνει κατὰ μικρὸν καὶ εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν διεπόντων αὐτὰς γενικωτέρων νόμων καὶ κανόνων, καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἔλεγχον, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἀνάκρισιν καὶ ἐκτίμησιν τῶν λόγων καὶ ἐπιχειρημάτων, τῶν οἴκοθεν ἢ ἐτέρωθεν προβαλλομένων ὑπὲρ ἢ κατὰ τῆς ὀρθότητος καὶ τοῦ ἔγκυρου τῶν ὅπωςδῆποτε παραδεδεγμένων καὶ κρατούντων νόμων καὶ κανόνων τῆς ἠθικῆς βουλήσεως καὶ πράξεως, τῆς ἠθικότητος ἢ ἀνηθικότητος τῶν ἀνθρωπίνων προθέσεων καὶ ἐνεργειῶν τῶν τε κατ' ἰδίαν καὶ κατὰ ἄτομον καὶ τῶν καθ' ὁμάδας καὶ κατὰ κοινωνίας.

Καὶ τὸ θρησκευτικὸν δὲ ἐνδιαφέρον, ἐκ τῶν ἐπὶ γῆς ὄντων τῷ ἀνθρώπῳ μόνῳ ἰδιάζον, καὶ ὑπὸ μορφὴν ἰδίου τινὸς καὶ δυσπεριγράπτου συναισθήματος ἐκφαῖνον μίαν τῶν πρώτων ἰδιοτήτων τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ζωῆς, δὲν ἐπαναπαύεται εἰς μόνον τὸ ἀκαθόριστον συναίσθημα ἢ εἰς γενικὰς τινὰς καὶ ἀορίστους ἐννοίας περὶ τοῦ θείου καὶ τῶν ὑπεργείων, ἀλλ' ἐνεργεῖ καὶ ὡς ἐλατήριον ζητήσεως καὶ ἐξετάσεως, διεγείρον παρ' ἑκάστῳ μᾶλλον ἢ ἦτιον ἰσχυρῶς πόθον τινὰ εἰς τὸ μανθάνειν καὶ γινώσκειν τι ἀκριβέστερον περὶ τοῦ κόσμου ἐκείνου, ἐξ οὗ πιστεύει ὅπωςδῆποτε ἐξαρτώμενα καὶ τὰ καθ' ἑαυτὸν, καὶ τὰ ἀνθρώπινα, περὶ αὐτοῦ τοῦ θείου καὶ περὶ τῆς πρὸς αὐτὸ σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου, τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ τὸν κόσμον ἐκείνον ὑπολαμβάνει ὡς ἔχοντα οὐ μικρὰν ὄψιν ἐπὶ τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ τίχης, παρούσης τε καὶ μελλούσης.

Τούτου δὲ ἕνεκα τὸ θρησκευτικὸν ἐνδιαφέρον, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ θεωρητικοῦ ἐνδιαφέροντος, ὑπῆρξεν ἔκπαιλαι μήτηρ καὶ τροφὸς ἀμέσως μὲν τοῦ θεολογεῖν, ἐμμέσως δὲ τοῦ φιλοσοφεῖν ἐν τῇ στενῇ τοῦ ὀνόματος τούτου ἐκδοχῇ, ὡς τοιοῦτον ἐλατήριον ζητήσεως καὶ μελέτης, ὅπερ ἀνυψοῦν τὴν διάνοιαν ἀπὸ τῶν ἐπιγείων εἰς τὰ ἐπουράνια, ἀπὸ τῶν μεταβαλλομένων καὶ φθι-

ρομένων εἰς μόνιμα καὶ διαρκῆ, ἀπὸ τῶν ἀσθενεστέρων καὶ ἀτελῶν εἰς ἰσχυρότερα καὶ τελειότερα, μετὰ ἢ ἄνευ τῆς ἀπὸ ἰδίας θείας ἀποκαλύψεως ῥοπῆς καὶ βοηθείας συνετέλεσε κατὰ μικρὸν εἰς τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν διαφόρων ἐκείνων δοξασιῶν καὶ πεποιθήσεων περὶ τοῦ θεοῦ καὶ περὶ τῆς πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον σχέσεως αὐτοῦ, αἰτινες, ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν μεταδιδόμεναι καὶ ἐν τῇ ποικιλίᾳ καὶ ταῖς παραλλαγαῖς αὐτῶν, ἱκανοποιοῦν ἐπὶ αἰῶνας ὄλους καὶ ἔτι ἱκανοποιοῦσιν οὐ μόνον τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀνάγκας τῶν λαῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ θεωρητικὸν αὐτῶν ἐνδιαφέρον περὶ τῆς ἀρχῆς, τῆς πορείας καὶ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ὄντων καὶ γινομένων ¹⁾).

§ 8. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἀπορία καὶ σκέψις.

Ἄλλ' ἢ ἱκανοποίησις τῶν πνευματικῶν ἡμῶν ἀναγκῶν δὲν εἶναι οὔτε παρὰ πᾶσιν οὔτε παρὰ τοῖς αὐτοῖς πάντοτε ἡ αὐτή, ἀλλὰ κατὰ τὸ συμβαῖνον ἐν τῇ σωματικῇ πείνῃ καὶ ἐν τῇ ὑλικῇ πενίᾳ δύναται ἄλλοτε καὶ παρ' ἄλλοις νὰ εἶναι ἄλλη, ἀναλόγως νῦν μὲν τῆς ἐντάσεως τῆς ἐμφύτου φιλομαθείας, νῦν δὲ τῆς ὑπαρχούσης ἐλλείψεως ἢ στερήσεως, ἄλλοτε τῆς ἐκάστου πνευματικῆς καταστάσεως ἢ τοῦ βαθμοῦ τῆς ὀριμότητος αὐτοῦ, καὶ ἄλλοτε τῆς ποιότητος τῶν διατιθεμένων μέσων πρὸς πλήρωσιν τῆς ὑφισταμένης πνευματικῆς ἀνάγκης. Ὅπως δηλ. ὄρεξις καὶ ἐπιθυμία πράγματός τινος τότε μόνον καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ὑφίσταται, ὅτε καὶ ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἔλλειψις καὶ στέρησις τοῦ ἐφετοῦ, οὕτω καὶ ἡ ἐμφυτος φιλομάθεια, ὡς ὄρεξις καὶ ἐπιθυμία τοῦ εἰδέναι, ὑποτίθησι στέρησιν τινα καὶ ἀνάγκην, ἔστω καὶ μετρίαν καὶ μερικήν, ὑφίσταται δὲ ἐπὶ τοσοῦτον μόνον, ἐφ' ὅσον δὲν αἴρεται ἢ στέρησις καὶ μένει ἀπλήρωτος ἢ ἀνάγκη, ἐφ' ὅσον δηλ. ὑπάρχει ἄγνοια, καὶ οὐ μόνον ἀντικειμενικῶς, ὡς ἄγνοια πραγματικῆ, ὀλικῆ ἢ μερική, ἀλλὰ καὶ ὑποκειμενικῶς, ὡς συναίσθησις τῆς ὑπαρχούσης ἀγνοίας ²⁾). Ταύτης ἔκφρασις καὶ ἐκδήλωσις εἶναι

¹⁾ Ἐπιθι αὐτόθι § 3.

²⁾ Εὐνόητον ὅτι ἡ συναίσθησις αὕτη ὁμοίως ἐλλεῖπει καὶ ὅταν ἀγνοῶν τις πράγματι ἀντικειμενικῶς, νομίζῃ ὑποκειμενικῶς ὅτι γνωρίζει. Κατὰ τοῦτο δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ τῆς γνώσεως τῆς κατὰ ἀλήθειαν καὶ τῆς γνώσεως τῆς κατὰ δόκησιν ἢ οἶησιν. Ἐν ὅσῳ νομίζει τις ὅτι γινώσκει, καὶ γι-

ὅτι ἡμεῖς μὲν κοινῶς ὀνομάζομεν ἀπορίαν, ὁ δὲ Πλάτων ἐχαρακτήριζεν ὡς θαυμασμὸν ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ ἀγνοουμένου, ἐπὶ τῇ ὑπονοίᾳ ὧν ἐγκλείει μυστηρίων ὁ πρῶτιστος οὗτος ὄρος καὶ ὁ ἀπαραίτητος μοχλὸς πρὸς πᾶσαν ἀπόπειραν ζητήσεως καὶ ἐξετάσεως τοῦ ἀγνοουμένου ἐπὶ διαφωτίσει περὶ αὐτοῦ.

Καθὼς δὲ ἡ ἔντασις τῆς στερήσεως καὶ τὸ μέτρον τῆς συναισθήσεως αὐτῆς, οὕτω καὶ ὁ βαθμὸς τῆς πνευματικῆς ὠριμότητος ἔχει ἀνάλογον ὄσπῃ ἐπὶ τῆς ἱκανοποιήσεως τῆς ὑπαρχούσης πνευματικῆς ἀνάγκης, ἐπὶ τῆς ἀποπείρας πρὸς διαφώτισιν τοῦ ἀγνοουμένου, καὶ ἐν ᾧ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας καὶ ἐν ὑποδειεστέρα βαθμίδι τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως εἶναι εὐϊκανοποίητος, ἐν μείζονι βαθμῷ τῆς μορφώσεως ἀποβαίνει ἀπαιτητικώτερα, προβαίνει δὲ τοῦτο πολλάκις μέχρι τοιούτου, ὥστε δοξασίαι καὶ πεποιθήσεις, τέως ἱκανοποιητικαὶ καὶ καθ' ἑαυτὰς ὄχι ἄλογοι οὐδὲ ἀβάσιμοι, ἀποβάλλουσι πρὸς καιρὸν ἢ καὶ διαρκῶς τὴν πειστικὴν αὐτῶν δύναμιν καὶ ἐπιβολήν, καὶ τὸ πνεῦμα, περιηγόμενον εἰς ὅτι ὀνομάζομεν σκέψιν, εἰς ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ὀρθότητος καὶ ἀσφαλείας τῶν πρὶν ὡς ἀληθῶν πιστευομένων, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νέας ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης καὶ τοῦτο ὄχι πλέον πρὸς ἀπλῆν μάθησιν, χάριν προσκλήσεως οἷωνδήποτε γνώσεων, ἀλλὰ πρὸς ἀπόκτησιν γνώσεων βεβαίων καὶ ἀσφαλῶν, πρὸς εὐρεσιν τῆς ἀληθείας αὐτῆς.

Μόνον ἡ τοιαύτη μετὰ προλαβοῦσάν τινα σκέψιν καὶ ἀμφιβολίαν ἐκδηλουμένη τάσις καὶ σπουδὴ πρὸς περαιτέρω περὶ τῶν ἀπορουμένων ζήτησιν, χάριν ἀληθοῦς περὶ αὐτῶν γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, ἀποτελεῖ τὸ ἰδίως φιλοσοφεῖν, τὴν κατ' ἐξοχὴν οὕτω καλουμένην φιλοσοφίαν, ἐν τῇ στενωτάτῃ καὶ εἰδικῇ τοῦ ὀνόματος ἐκδοχῇ, οὔτε

νώσκει καλῶς, δὲν δύναται νὰ αἰσθάνηται ἐν ἑαυτῷ ἀνάγκην τινὰ μαθήσεως τοῦ ἐγνωσμένου· εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς ἐὰν πράγματι γινώσκει, καὶ ἔχει ἐφαρμογὴν καὶ ἐπὶ ἐπὶ τούτου τὸ λέγειν «ὅ γὰρ τις οἶδε, τί καὶ βούλεται μαθεῖν;» ὡς λέγει καὶ ὁ Πλάτων «Θεῶν οὐδεὶς φιλοσοφεῖ, οὐδ' ἐπιθυμεῖ σοφὸς γενέσθαι· ἔστι γὰρ. Οὐδ' εἴ τις ἄλλος σοφός, οὐ φιλοσοφεῖ. Λυτὸ γὰρ τοῦτο ἔστι χαλεπὸν ἀμαθία, τὸ μὴ ὄντα καλὸν κάγαθὸν μηδὲ φρόνιμον, δοκεῖν αὐτῷ ἱκανόν. Οὐκ οὐκ ἐπιθυμεῖ ὁ μὴ οἰόμενος ἐνδεής εἶναι οὐδ' ἂν οἴηται μὴ ἐπιδεισθαι» (Συμπ. 103).

δηλ. ὡς ἀπλῆν τινα καὶ μᾶλλον ἢ ἦτιον ἰσχυρὰν τάσιν φιλομαθείας καὶ ἐφέσεως πρὸς παιδείαν καὶ μόρφωσιν, κατὰ τὴν ἀνωτέρω (§ 7) ὑποδειχθεῖσαν εἰρύτεραν αὐτοῦ ἐκδοχὴν, οὔτε πάλιν ἐν τῇ ἐννοίᾳ εὐστοχίας περὶ τὴν λύσιν τὴν ὀρθὴν τῶν μεγάλων προβλημάτων τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ βίου, ἀλλ' ἔστω καὶ ὡς σπουδὴν μόνην, καὶ ὡς ἐνασχόλησιν τοῦ πνεύματος πρὸς εὔρεσιν τῆς ζητουμένης λύσεως, πρὸς εὔρεσιν τῆς περιμαχίτου περὶ αὐτῶν ἀληθείας, πρὸς ἀπόκτησιν ἀσφαλῶν γνώσεων περὶ τε τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς πορείας καὶ τῶν νόμων καὶ τοῦ τέλους τῶν καθόλου ἐν τῷ μακρῷ καὶ ἐν τῷ μικρῷ κόσμῳ ὑπαρχόντων τε καὶ τελουμένων, πρὸς μόρφωσιν ἐνιαίας τινὸς καὶ ἰκανοποιητικῆς κοσμοθεωρίας.

Καὶ παρίσταται μὲν οὕτως ἡ σκέψις ὡς ὁ ἀναγκαῖος ὄρος τοῦ φιλοσοφεῖν, ὡς ὁ πρόδρομος καὶ προάγγελος τῆς φιλοσοφίας, πλὴν πᾶσα σκέψις δὲν εἶναι γόνιμος καὶ διεγερτικὴ πρὸς τὸ φιλοσοφεῖν, ἀλλ' ὑπάρχει καὶ σκέψις στείρα καὶ ἄγονος, ὅταν ἡ γεννηθεῖσα ἀμφιβολία δὲν εἶναι πρόσκαιρος καὶ μερική, εἰς ὁρισμένα τινὰ προβλήματα τοῦ βίου καὶ τῆς ὑπάρξεως ἀφορῶσα, ἀλλὰ γενικὴ καὶ ῥιζική, περιλαμβάνουσα πάντα τὰ προβλήματα τῆς ὑπάρξεως καὶ διαμφισβητοῦσα τῷ ἀνθρώπῳ πᾶσαν δύναμιν καὶ ἰκανότητα εἰς τὸ ἐξιχνιάζειν τὴν ζητουμένην περὶ τῶν ὄντων καὶ τῶν γινομένων ἀλήθειαν. Ἡ τοιαύτη σκέψις, καθισταμένη σκεπτικισμός, διαρκῆς τις δηλονότι καὶ καθ' ἕξιν διάθεσις τοῦ πνεύματος, ἀποβαίνει ὀλεθρία εἰς τὸ φιλοσοφεῖν, ὡς ἐκ τῶν προτέρων ἀναιρετικὴ πάσης φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης, καίτοι ἐν τῇ πράξει, κατὰ εὐτυχίαν πρὸς τὴν θεωρίαν ἀντίφασιν, δὲν κατορθοῖ νὰ ἀποσβέσῃ ὀλοσχερῶς πάντοτε πᾶσαν φυσικὴν τάσιν πρὸς τὸ ἐνδιαφέρεσθαι καὶ μανθάνειν περὶ τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ δικαίου¹⁾).

§ 9. Ἡ κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφία καὶ αἱ λοιπαὶ ἐπιστῆμαι.

Ἀνώτεραι τῶν παραλυτικῶν ἐπηρειῶν τοῦ σκεπτικισμοῦ καὶ προὔποτεθεῖσαι τὸ δυνατόν τῆς εὔρέσεως τῆς ἀληθείας ἔστω καὶ σχετικῶς καὶ ἐν τοῖς κατὰ μέρος, διατρέβουσι περὶ τὴν ἀναζήτησιν ὡς ἔνεστι πλείστων καὶ ἀσφαλῶν γνώσεων καὶ αἱ λοιπαὶ ἐπιστῆμαι.

¹⁾ Ἐπιθι τοῦ συγγραφέως ἐνθα ἀνωτέρω § 3.

πᾶσαι, ὅσαι ὁμοίαν ἔχουσαι ἀρχὴν καὶ ἀφειτηρίαν, τὰς παντοίας ἀνάγκας τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἀνωτέρας τε καὶ κατωτέρας, ἀφορῶσι μὲν πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τούτων, πλὴν ἐπιδιώκουσι τὴν τούτων ἱκανοποίησιν οὐχὶ δι' οἰωνδήποτε ἐμπειριῶν καὶ ἐμπειριογνωσιῶν, ἀλλὰ διὰ γνώσεων ὑπερβαινουσῶν τὰς ἀπλᾶς ἐμπειρίας, διὰ γνώσεων ὡς οἶόν τε πληρεστέρων καὶ ἐξηκριβωμένων, ἀναζητοῦσα ἑκάστη τὰς εἰς τὸν ἴδιον κύκλον ἀνηκούσας, ἀλλαι μὲν τὰ μαθηματικά, τὰ περὶ ποσᾶ καὶ μεγέθη διατρίβοντα καὶ εἰδολογικὸν ἔχοντα χαρακτῆρα, ἀλλαι δὲ αἱ λεγόμεναι θετικαί, αἱ ἔχουσαι ἐμπειρικὸν χαρακτῆρα καὶ περιστρεφόμεναι περὶ τὰ καθόλου ἢ ἐπὶ μέρους ὑπάρχοντά τε καὶ συμβαίνοντα, εἴτε ἐν τῇ κτίσει τῇ ἀλόγῳ, ὑπεργεῖω τε καὶ ἐπιγεῖω, εἴτε παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις κατὰ τὰς ποικίλας ἐκφάνσεις τῆς συστάσεως, καταστάσεως, τῆς δράσεως καὶ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν. ¹⁾

Καὶ εἶναι μὲν κατὰ τοῦτο εὐλόγος ἡ συσχέτισις καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν μετὰ τῆς φιλοσοφίας, ὡς ἀμφοτέρων ζητητικῶν τῆς ἀλη-

¹⁾ Αἱ θετικαί λεγόμεναι ἐπιστῆμαι, αἱ περὶ τὴν ἀλογον κτίσιν τὴν ὑπεργεῖον διατρίβουσαι, ἀποτελοῦσι τὴν Ἀστρονομίαν, ἐν τῇ εὐρυτάτῃ αὐτῆς ἐκδοχῇ, μετὰ πασῶν τῶν διαιρέσεων καὶ ὑποδιαιρέσεων ἢ διακλαδώσεων αὐτῆς εἰς ἰδιαίτερα μαθήματα. Ἐκ δὲ τῶν περὶ τὰ ἐπίγεια καθόλου διατριβουσῶν αἱ μὲν εἶναι γενικώτεραι, ὡς ἡ καθόλου Φυσικὴ καὶ Χημεία, αἱ δὲ εἰδικώτεραι, Μετεωρολογία μὲν περὶ τὰ ἐν τῷ ἀέρι συμβαίνοντα, Γεωγνωσία δὲ ἢ Γεωλογία καὶ Ὀρυκτολογία περὶ τὰ ἀνόργανα καὶ ἄψυχα, καὶ Βιολογία (Βοτανικὴ τε καὶ Ζωολογία καὶ Παλαιοζωολογία) περὶ τὰ ἐνόργανα καὶ ἔμψυχα τῶν ὄντων, περὶ τὸν βίον, περὶ τὴν ἀρχὴν, τὴν συγκρότησιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν πάσης ὀργανικῆς τε καὶ ζωϊκῆς ὑπάρξεως. Πλείονες καὶ ποικιλώτεραι αἱ εἰδικῶς περὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ἀνθρώπινα διατρίβουσαι, καὶ δὴ αἱ μὲν περὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, εἴτε ὡς Μορφολογία (Ἀνατομικὴ, Ἴστολογία, Ἐμβρυολογία) εἴτε ὡς Φυσιολογία, εἴτε ὡς Ἰατρικὴ καὶ Ὑγιεινὴ, αἱ δὲ μᾶλλον περὶ τὴν ψυχὴν, ὡς Ἐμπειρικὴ Ψυχολογία, καὶ ἀλλαι περὶ τὸ συναμφότερον, ψυχὴν τε καὶ σῶμα, καὶ τὰς τούτων ἐκδηλώσεις ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς αἱ λεγόμεναι Ἠθικαὶ ἐπιστῆμαι (Sciences morales) ἐν τῇ εὐρυτέρῃ ἐκδοχῇ τοῦ χαρακτηρισμοῦ, περιλαμβάνουσαι τὰς τε ἱστορικὰς ἐπιστήμας (Πολιτικὴν ἱστορίαν, Ἱστορίαν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν, ἱστορίαν τῶν ἠθῶν καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, Ἀρχαιολογίαν, Ἐπιγραφικὴν, Νομισματικὴν καὶ ἄλλας παρομοίας), καὶ τὰς φιλολογικὰς (τὴν ἰδίως Φιλολογίαν ἢ Γραμματολογίαν, Παλαιογραφίαν, Γλωσσολογίαν) καὶ τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνιολογικὰς (Πολιτειολογίαν, Νομικὰ ἢ Νομολογίαν, Πολιτικὴν οἰκονομίαν, Στατιστικὴν καὶ εἴτινας ἄλλας τοιαύτας).

θείας, πλὴν ἢ ἀλήθεια ἢ ὑπὸ ἑκατέρων ἐπιζητούμενη οὔτε κατὰ βάθος οὔτε κατὰ πλάτος εἶναι ἢ αὐτή. Ἡ ἀλήθεια ἢ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν ἐπιζητούμενη ἔχει ἀναφορὰν εἰς τὰ γένη καὶ εἰς τὰ εἶδη τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων καὶ γινομένων. Καὶ ζητεῖ μὲν ἑκάστη ἐπιστήμη νὰ ὑπαγάγῃ τὰ μερικώτερα ὑπὸ τὰ γενικώτερα καὶ τὰ ἐπὶ μέρους γεγόμενα ἀνάγουσα εἰς τοὺς γενικοὺς αὐτῶν νόμους νὰ εὔρῃ τὴν ἀπλουστάτην καὶ φυσικὴν αὐτῶν ἐξήγησιν. Πλὴν τὰ γενικὰ ταῦτα εἶναι τοιαῦτα μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὰ ὑπ' αὐτὰ ὑπαγόμενα, οὐχὶ δὲ αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ, οὕτως ὥστε τὰ περὶ αὐτῶν λεγόμενα, ἰσχύοντα εἰς τὰ ἀμέσως ὑπ' αὐτὰ ὑπαγόμενα, δὲν ἰσχύουσιν ἀναγκαίως καὶ περὶ πάντων τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων καὶ γινομένων. Τοῦναντίον δὲ ἢ ἀλήθεια ἢ ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας ἐπιζητούμενη ὑποτίθεται ὡς γνώσις βεβαία καὶ ἀσφαλὴς τῶν καθ' ἑαυτὰ γενικῶν καὶ ὡς ἰσχύουσα περὶ παντός, ὅτι ὑπάρχει κοινὸν εἰς πάσας τὰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας.

Καὶ ἡ μέθοδος δὲ τῆς ζητήσεως τῆς ἀληθοῦς γνώσεως δὲν εἶναι ἢ αὐτὴ εἰς τὰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας καὶ εἰς τὴν ἰδίως φιλοσοφίαν. Κατ' ἀμφοτέρας τὸ ζητούμενον εἶναι αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ καὶ οἱ γενικοὶ νόμοι, σχετικῶς μὲν ταῖς ἄλλαις ἐπιστήμαις, ἀπολύτως δὲ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, σκοπὸν δὲ ἔχει ἢ τοιαύτη ζήτησις τοῦτον, ὅπως τὰ ἐπὶ μέρους ὄντα καὶ γινόμενα, ὑπαγόμενα εἰς τοὺς διέποντας αὐτὰ νόμους ὡς τινὰς παράγοντας αὐτῶν εὔρωσι τὴν ἀπλὴν καὶ ἀβίαστον αὐτῶν ἐξήγησιν, τὴν ἐξήγησιν τὴν ἀληθινὴν. Πλὴν ἄλλως ἀναζητοῦνται οἱ γενικοὶ οὗτοι παράγοντες ἐν ταῖς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμαις καὶ ἄλλως ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, ἀναλυτικῶς ἢ ὀπισθοδρομικῶς ἐν ἐκείναις (a principiatis ad principia), συνθετικῶς ἢ προχωρητικῶς ἐν ταύτῃ (a principiis ad principia). Ἐπειδὴ δυσπαράδεκτος εἶναι τῷ ἀνθρωπίνῳ νῶ ἢ ὑπόνοια ὅτι οἱ γενικοὶ νόμοι καὶ αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ εἶναι προῖόν τῶν καθ' ἕκαστα ὄντων καὶ γινομένων, εὐνόητος δὲ φαίνεται ἢ ἐναντία ὑπόθεσις, διὰ τοῦτο ἔγει μὲν ἢ συνθετικὴ μέθοδος φύσει καὶ καθ' ἑαυτὴν τὰ πρωτεῖα, εἶναι ὁμῶς ὑστέρη ὡς πρὸς ἡμᾶς, τοὺς ἀμέσως γνωρίζοντας τὰ καθ' ἕκαστα. Τοῦναντίον δὲ ἢ ἀναλυτικὴ μέθοδος, καίπερ ἔχουσα τὰ πρωτεῖα ὡς πρὸς ἡμᾶς, τοὺς ἀμέσως γνωρίζοντας τὰ καθ' ἕκαστα, ὑστερεῖ ὁμῶς ὡς πρὸς τὰ φύσει καὶ καθ' ἑαυτὰ πρότερα, ὡς ὑπάρχοντα ἡμῖν

ἄγνωστα ἐκ τῶν προτέρων. Θὰ ἦτο βεβαίως ἀσφαλῆς ἢ ἐπιζητού-
μένη ἐξήγησις τῶν ὄντων καὶ τῶν γινομένων, ἐὰν καὶ ὀρμώμενοι
ἀπὸ τῶν φύσει μὲν ὑστέρων, ὡς πρὸς ἡμᾶς ὅμως προτέρων, ἠδυνά-
μεθα νὰ στοχασθῶμεν ἀσφαλῶς τῶν πρὸς ἡμᾶς ὑστέρων, φύσει ὅμως
προτέρων. Τότε, ἀναχωροῦντες ἀπὸ τῶν ἀσφαλῶν τούτων, ἔστω καὶ
ἐκ τῶν ὑστέρων προσκτιθέντων, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὑπαγάγωμεν
καθεξῆς τὰ ἐπὶ μέρους ὄντα καὶ γινόμενα εἰς τὰ γενικώτερα, καὶ
ταῦτα εἰς τὰς ἰδίας καὶ γενικωτάτας αὐτῶν ἀρχὰς καὶ αἰτίας. Ἐπειδὴ
ὅμως ἡ ἀπειρος πληθὺς καὶ ποικιλία τῶν καθ' ἕκαστα καὶ τῶν ἐπὶ
μέρους σχέσεων αὐτῶν καθιστᾷ δυσχερῆ καὶ ἐπισφαλῆ τὴν ἀναδρο-
μικὴν ἀνεύρεσιν τῶν γενικῶν αὐτῶν νόμων καὶ αἰτιῶν, διὰ τοῦτο
παρίσταται ὡς ἐπιβεβλημένη ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπὶ τὸ συντομώτερον καὶ
συνοπτικώτερον καὶ ὡς ἀπ' εὐθείας ἐπιτεύξεως τοῦ ζητουμένου, ἢ
ἀνάγκη τῆς εἴτε κατὰ διαίσθησίν τινα ἢ θυμοσοφίαν ἢ θεοσοφίαν,
εἴτε διὰ τῆς κατὰ λόγον νοήσεως καὶ ἐπινοήσεως, εἴτε καὶ κατ' ἀνα-
λογίας τινὰς ἀπὸ τῶν ἐγνωσμένων ἀναζητήσεως καὶ ἀνευρέσεως τῶν
ἄγνωστων γενικῶν ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν.

§ 10. *Συγκυρία ἢ ἐπαφή τῆς φιλοσοφίας μετὰ τῶν λοιπῶν
ἐπιστημῶν καὶ αὐτοτέλεια αὐτῆς.*

Τῆς τοιαύτης μεθόδου, τῆς ζητούσης τὴν ἐξήγησιν τῶν ἐξηγή-
σεως χρηζόντων δι' ὑποθέσεων καὶ θεωριῶν, εἴτε ἀμέσως καὶ ἐκ τῶν
προτέρων, εἴτε καὶ κατ' ἀναλογίαν τινὰ τῶν λογισμῶν συλλαμβανομέ-
νων, ποιοῦνται βεβαίως· χρῆσιν οὐχὶ σπανίως καὶ αἱ ἄλλαι ἐπιστῆ-
μαι, εἰς ὅσα ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐκάστη περιοχῇ ἔχουσιν ἀπορήματα καὶ
προβλήματα ἐκ τῶν ὑστέρων ἅλυστα, πρᾶττουςαι δὲ τοῦτο ὑπερβαί-
νουσιν ὡς εἰκὸς τὰ ὅρια τῆς καθ' ἀπλῆν ἐμπειρίαν ζητήσεως καὶ
ἐρεῦνης, καὶ εἰσέρχονται εἰς ἄλλο ἔδαφος, τὸ τῆς φιλοσόφου ζητή-
σεως καὶ ἐρεῦνης, ἔστω καὶ περιοριζομένη ἐκάστη εἰς τὰ ἴδια
αὐτῆς ζητήματα καὶ προβλήματα. Καὶ οὕτως ὅμως, καὶ παρὰ
τὴν δυσχέρειαν, τοῦ ἀποκλειστικοῦ περιορισμοῦ εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν
διὰ τὸ συναφὲς καὶ ἀλληλουχὲς πλειόνων κύκλων καὶ παραγόντων,
ὑπάρχουσι καὶ ἕτερα ζητήματα καὶ προβλήματα, διάφορα μὲν τῶν
ἐκάστη ἐπιστήμη ἰδιαζόντων καὶ ὡς τινος φιλοσόφου ζητήσεως καὶ
ἐρεῦνης χρηζόντων, κοινὰ δὲ πάσαις ταῖς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμαις

καὶ χρήζοντα ὁμοίως ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης ἐμφιλοσόφου, τὰ προβλήματα τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίνεσθαι, τῆς μονιμότητος καὶ τῆς μεταβολῆς, τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, τοῦ αἰτίου καὶ τοῦ αἰτιατοῦ, τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐνεργείας, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων πάντων αὐτὸ τὸ λογικὸν πρόβλημα, τὸ πρόβλημα τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ γινώσκειν, ἅτινα πάντα ὡς γενικωτέρας φύσεως καὶ μὴ εἰδικῶς ὑπαγόμενα εἰς μίαν τινὰ τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν, καθιστῶσιν ἀπαραίτητον τὴν ὑπαρξιν ἄλλης τινὸς γενικωτέρου χαρακτηῆρος καὶ περὶ αὐτὰ ταῦτα κατ' ἰδίαν διατριβούσης ἐπιστήμης, τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς, νοουμένης, ὡς εἴρηται, ἐν τῇ εἰδικωτάτῃ τοῦ ὀνόματος χρήσει.

Τοιοῦτον ὑπάρξεως λόγον ἔχουσα ἡ φιλοσοφία καθόλου, καὶ ἐν πρώτοις ὡς λογικὴ τε καὶ γνωσιολογία καὶ ὡς οὕτω καλουμένη πρώτη φιλοσοφία ἢ μεταφυσικὴ, εἶναι ἰδία τις γενικὴ καὶ θεωρητικὴ ἐπιστήμη αὐτοτελὴς καὶ αὐτόνομος, διατρίβουσα δὲ περὶ τὰ γενικωτέρου χαρακτηῆρος προβλήματα τῆς ὅλης ὑπάρξεως καὶ ζωῆς, δὲν ἀποκλείεται μὲν, καὶ ὀφείλει μάλιστα νὰ χρησιμοποιεῖ δεόντως τὰς εὐστόχους καὶ εὐδοκίμους ἀποδειχθείσας μεθόδους τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν καὶ τὰ ἀσφαλῆ αὐτῶν πορίσματα καὶ ἐπιτεύγματα, πλὴν δὲν ἀσχολεῖται περὶ ὅ,τι καὶ ἐκάστη ἐξ ἐκείνων, περὶ τὰ ἐπὶ μέρους εἶδη τῶν ὄντων καὶ τῶν γινομένων, ἀλλὰ περὶ τὰς πρώτας καὶ πᾶσαν ἄμεσον παρατήρησιν καὶ ἐμπειρίαν ὑπερβαινούσας ἀρχὰς τῆς ὅλης ὑπάρξεως καὶ ζωῆς, περὶ τὰ λογικά τε καὶ γνωστικά, οὐσιαστικά τε καὶ δυναμικά, ποιητικά τε καὶ τελικά αἷτια τῶν ἐν τῷ μεγάλῳ τε καὶ τῷ μικρῷ κόσμῳ ὄντων καὶ γινομένων, ἐπισκοποῦσα τῷ νῷ καὶ ἀναζητοῦσα τῷ λογισμῷ τὴν πρώτην καὶ αἰδίον αὐτῶν ἀρχήν, τὴν ὑποκειμένην αὐτοῖς εἴτε οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν, εἴτε δύναμιν καὶ ἐνέργειαν, τὰς προσοῦσας αὐτοῖς ἰδιότητας καὶ ποιότητες, τὸ ἐν αὐτοῖς μόνιμον καὶ μεταβλητόν, τοὺς γενικοὺς νόμους τοὺς διέποντας τὰς ἐκδηλώσεις αὐτῶν πάσας, ὑλικὰς καὶ πνευματικὰς, ὡς καὶ τὴν αἰτιώδη πάντων συνάφειαν καὶ ἀλληλουχίαν καὶ τοὺς σκοποὺς τοὺς τελικοὺς, πρὸς διαμόρφωσιν γενικῆς τινος συμφυοῦς καὶ συμπαγοῦς καὶ τῶν φαινομένων ἀντιφάσεων τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ βίου διαλυτικῆς τε καὶ ἐλευθέρως κοσμοθεωρίας ἐπὶ ἱκανοποιήσει τῶν ἐλλόγων

τὴν γεωγραφίαν, καὶ τὴν ζωολογίαν καὶ τὴν μουσικὴν καὶ εἴτινα ἄλλην τοιαύτην ἱστορικὴν ἢ ἐμπειρικὴν μάθησιν. Ὡς τοιοῦτοι διεκρίθησαν ἐκ τῶν ἀρχαίων καὶ Δημόκριτος μὲν ὁ ἀτομικός, μάλιστα δὲ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Περιπατητικοί. Ἄλλοι δὲ πάλιν, ὡς πρῶτον καὶ κύριον ἔργον τῆς φιλοσοφίας τιθέμενοι τὴν ἐξέτασιν τῶν ἠθικῶν καὶ ἀνθρωπολογικῶν τμημάτων, τῶν ἀμέσως σχετιζόμενων μετὰ τοῦ εὐδαίμονος βίου, δὲν ὀλιγώρουν μὲν καὶ τῶν ἄλλων ζητημάτων, τῶν λογικῶν ἢ διαλεκτικῶν, τῶν φυσικῶν, τῶν κοσμολογικῶν καὶ τῶν θεολογικῶν, πλὴν διέτριβον περὶ αὐτὰ μόνον ὡς βοηθητικὰ εἰς τὸν κύριον ἐκεῖνον στόχον τῆς φιλοσοφίας, τὴν παρασκευὴν καὶ προσπόρισιν τοῦ εὐδαίμονος βίου. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ πλεῖστοι τῶν μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη φιλοσοφησάντων παρ' Ἑλλησι καὶ Ῥωμαίοις, ἡγουμένων τῶν Ἐλασσόνων Σωκρατικῶν καὶ προεξαρχόντων τῶν ἀπὸ τῆς Στοᾶς καὶ τῶν Ἐπικουρείων. Θεολογικωτέραν ἀφετηρίαν καὶ θεοσοφικὴν χροιάν εἶχον τὰ φιλοσοφούμενα τῶν Νεοπλατωνικῶν. ¹⁾

Κατὰ τοὺς λοιποὺς χρόνους διεκρίνετο μὲν ἡ φιλοσοφία ὡς κατὰ κόσμον σοφία ἢ ἐπιστήμη (*scientia saecularia* ἢ κατὰ Γερμανοὺς *Weltweisheit*) ἀπὸ τῆς θεολογίας, ὡς κατὰ θεὸν σοφίας καὶ ἐπιστήμης (τῆς *Gottesgelehrtheit* τῶν Γερμανῶν) καὶ ἀνεξαρτησίαν τινὰ εἶχε περὶ τὰ Λογικά, ἐν τῇ ἐξετάσει ὁμοῦς τῶν ἄλλων προβλημάτων τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ βίου κατὰ κανόνα ἐλογίζετο ὡς ὑπηρετικὴ τῇ θεολογίᾳ, ὡς θεραπαινὶς τῆς θεολογίας (*ancilla theologiae*). Ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις καίτοι ἀνεκτέησατο κατὰ μικρὸν τὴν προτέραν αὐτῆς ἀνεξαρτησίαν καὶ αὐτοτέλειαν, ἐτιμήθη δὲ παρὰ πολλῶν καὶ ἐπὶ πολὺ ὡς ἡ δέσποινα τῶν ἐπιστημῶν ἢ ὡς ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν ἢ ὡς ἡ καθόλου ἐπιστήμη, ἢ ὡς ἐπιστήμη τοῦ ἀπολύτου, ἢ τῆς ἀπολύτου ἀληθείας, πλὴν ἔσχε καὶ διατελεῖ ἔχουσα καὶ τοὺς παραθεωροῦντας αὐτήν, καὶ τοὺς παντάπασιν ἐκκυρίττοντας αὐτήν καὶ οὐδεμίαν αὐτῇ ἀναγνωρίζοντας θέσιν μεταξὺ τῶ ἐπιστημῶν. Εὐρίσκονται οἱ τοιοῦτοι ὡς εἶκός μεταξὺ τῶν μαθηματικῶν καὶ

¹⁾ Ἐπιθι τοῦ συγγραφέως ἐνθα ἀνωτέρω § § 5. 62—63. 81—83. 96. 99.112.118.120.125,128.140.

τῶν περὶ τὰς φυσικὰς καὶ θετικὰς ἐπιστήμας διατριβόντων. Ἄλλὰ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς τιμῶσι καὶ ἐξαίρουσι τὴν φιλόσοφον ἐνασχόλησιν δὲν ἐπετεύχθη τις ὁμοφωνία ἐν τῷ καθορισμῷ τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ ἔργου αὐτῆς, καὶ παρὰ τοὺς ἀντεχομένους τῆς ἀρχαίας αὐτῆς ἐκδοχῆς, ὡς πρώτης τινός καὶ κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφίας ἢ ἐπιστήμης τῶν καθόλου, ἢ τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτίων τῶν ὄντων, ἐφάνησαν καὶ οἱ περιορίζοντες τὸ ἔργον αὐτῆς ἐντὸς στενωτάτων ὁρίων, οἱ μὲν εἰς μόνας τὰς γενικὰς ἐννοίας ἢ ἰδέας τὰς ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν μὲν συλλογιστικῶς καὶ κατ' ἀφαίρεσιν συλλαμβανομένας, οὐδεμίαν ὁμῶς ἀσκούσας ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν ἐπίδρασιν, οἱ δὲ εἰς μόνον τὰ νοούμενα ἢ νοητὰ, εἰς ὄντα ὑπερκείμενα τῶν θετικῶς καὶ κατ' ἐμπειρίαν γινώσκων καὶ μόνον ἀμέσῳ τινὶ νοήσει ἢ διαισθήσει συλλαμβανόμενα καὶ θεωρούμενα, οἱ δὲ τοῦναντίον εἰς μόνον τὰ θετικῶς καὶ ἐμπειρικῶς γινώσκοντα, ἄλλοι εἰς μόνον τὰ ἰδίως λογικὰ καὶ γνωσιολογικά, καὶ ἄλλοι εἰς τὰ ἀντιποιούμενα ἰδίας ἀξίας καὶ ἐπιβολῆς, εἰς τὰ δεκτικὰ ἐκτιμήσεως καὶ διατιμήσεως κατὰ τὸ κῦρος καὶ τὴν ἀξίαν αὐτῶν, οἷα πλὴν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὸ καλὸν ἢ ὠραῖον, καὶ τὸ ὄσιον, ἢ εὐσέβεια ἢ θρησκευτικὴ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τὸ πλάτος ἢ προβλήματα καὶ μέρη τῆς φιλοσοφίας.

§ 12. *Διακρίσεις προβλημάτων καὶ μερῶν τῆς φιλοσοφίας.*

Ὁμοφωνία δὲν ὑπῆρχεν ἀπ' ἀρχῆς οὐδὲ εἰς τὴν διαίρεσιν τῆς φιλοσοφίας καὶ τὴν διάκρισιν τῶν προβλημάτων αὐτῆς, καὶ παρὰ τὴν φαινομένην παρὰ Πλάτωνι καὶ ἐπὶ πολὺ κοινοτέραν ἀποβᾶσαν διάκρισιν τῶν διαλεκτικῶν ἢ λογικῶν, τῶν φυσικῶν καὶ τῶν ἠθικῶν, ὑπῆρχε καὶ ἡ Ἀριστοτέλειος διάκρισις τῶν θεωρητικῶν, τῶν πρακτικῶν καὶ τῶν ποιητικῶν, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ἀρχῇ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας εὗρηται τις παρὰ τῷ Βάκωνι συνδυασμὸς τῶν δύο διακρίσεων, καὶ τῇ διακρίσει εἰς θεολογικά, φυσικὰ καὶ ἀνθρωπολογικά, τῇ γενομένη κατὰ τὴν διαφορὰν τῶν ὑποθέσεων τῆς ἐρεῦνης, ὑποσυνάπτονται καὶ ἄλλαι διακρίσεις, ἢ τῶν πρώτων ἢ καθόλου (prima ἢ

universalia), ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὰ ἐπὶ μέρους καὶ εἰδικώτερα, καὶ ἡ τῶν θεωρητικῶν, ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὰ ἐφαρμόσιμα, τὰ ποιητικὰ (operativa), συνυπονουμένων καὶ τῶν πρακτικῶν. Κατὰ τὸ ὄρεκτικὸν καὶ γνωστικὸν τῆς ψυχῆς διακρίνων ὁ Οὐόλφιος τὰ πρακτικὰ τῶν θεωρητικῶν ὑπῆγεν ὑπὸ τὰ τελευταῖα καὶ τὰ λογικά, κατ' ἄλλην δὲ βᾶσιν τῆς διαιρέσεως, τὴν ἀπὸ τῆς μεθόδου τῆς ζητήσεως τῆς ἐρεῦνης, διακρίνει τὰ αὐτὰ εἰς τὰ κατὰ λόγον (rationalia) καὶ τὰ κατ' ἐμπειρίαν (empirica), ὡς ὁρμώμενα τὰ μὲν ἀπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ ἐκ τῶν προτέρων, τὰ δὲ ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων. Διάκρίσεις τοιαῦται καὶ χαρακτηρισμοὶ ἀνάλογοι ἢ καὶ μᾶλλον ἐξεζητημένοι καὶ καινότροποι ἀπαντῶσι βεβαίως καὶ παρ' ἄλλοις ἐκ τῶν πρὶν τε καὶ ἐφεξῆς φιλοσοφησάντων. Ἀπλουστέρα ὅμως καὶ κοινοτέρα καὶ πρὸς τὸν προκείμενον σκοπὸν ἐπαρκῆς εἶναι ἡ παλαιὰ καὶ κατ' οὐσίαν εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἀναγομένη διχῆ διάκρισις τῶν τε φιλοσοφικῶν προβλημάτων καὶ διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας εἰς θεωρητικὰ καὶ πρακτικά, ἐκεῖνα μὲν διατρίβοντα περὶ τὸ ἀληθὲς καὶ περιλαμβάνοντα πρὸς τοῖς ἰδίως οὕτω καλουμένοις μεταφυσικοῖς καὶ τὰ λογικὰ καὶ γνωσιολογικά, τὰ δὲ πρακτικά, διατρίβοντα περὶ τὸ ἀγαθόν, καὶ δίκαιον, τὸ καλὸν ἢ ὠραῖον, καὶ τὸ ὄσιον ἢ εὐσέβειαν θρησκευτικὴν πρὸς τοῖς ἰδίως τοιούτοις, ἠθικοῖς καὶ δικαιολογικοῖς καὶ πολιτικοῖς, καὶ κοινωνικοῖς καὶ οἰκονομικοῖς καὶ παιδαγωγικοῖς, περιλαμβάνοντα καὶ θρησκευτικὰ καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ κατ' Ἀριστοτέλην μὲν ποιητικὰ, κατὰ τοὺς νεωτέρους δὲ αἰσθητικὰ, καλαισθητικὰ δηλ. καλολογικὰ («περὶ τοῦ καλοῦ»). ¹⁾

§ 13. Τὰ λογικὰ καὶ γνωσιολογικὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας.

Τὰ λογικὰ καὶ γνωσιολογικὰ λεγόμενα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας ἀποτελοῦσιν ἀναντιρρήτως ἐν τῶν κατὰ τάξιν καὶ σπουδαιότητα πρώτων θεωρητικῶν προβλημάτων τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης, πρωτεῦον καὶ αὐτῆς τῆς μεταφυσικῆς θεωρίας, καίτοι κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν, κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας, δὲν ἐξητάσθησαν ἐκ τῶν πρώτων, τοῦτο δὲ διότι ὁ φιλοσοφῶν νοῦς μετὰ τῆς

¹⁾ Ἐπιθι τοῦ συγγραφέως ἐνθα ἀνωτέρω § § 66.81.99.112.131.146 καὶ τόμ. Β'.

διακρινούσης τὴν πρώτην ἀρχὴν ἀπειρίας ἅμα καὶ αὐτοπεποιθήσεως εἶχεν ἐπιληφθῆ ἀμέσως τῆς ἐπιλύσεως τῶν ἄλλων οὐχ ἦτιον σπουδαίων καὶ μείζονα τὴν ἐπιβολὴν ἔχόντων προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας, καὶ δὴ τοῦ περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ αἰτίας τῶν ὄντων καὶ τῶν γινομένων, μὴ ἐξετάσας πρότερον τὰς δυσχερείας τοῦ ἐγχειρήματος, μηδὲ ἀναμετρήσας τὰς ἰδίας δυνάμεις, ἂν ἔχει καὶ τίνα ἔχει γνωστικὰ μέσα καὶ ποῖα τις χρῆσις πρέπει νὰ γίνηται τῶν διαθέσιμων δυνάμεων καὶ μέσων πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ζητουμένου, περιῆλθεν εἰς ἀμφιβολίαν περὶ αὐτοῦ τούτου, περὶ τῆς ἰδίας τε ἰκανότητος καὶ περὶ τοῦ εἶδους καὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς εὐρέσεως τῆς ἐπιζητουμένης ἀληθείας, ἀληθείας διαφερούσης μὲν τῆς ἀπλῆς, ὅλως ὑποκειμενικῆς καὶ σχετικὸν μόνον κῦρος ἔχούσης δόξης, ὅλως δὲ ἀντικειμενικῆς καὶ ἀντιποιουμένης γενικοῦ καὶ ἀπολύτου κύρους εἰς πάντας καὶ πάντοτε. Οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα ἡ γεννηθεῖσα ἀμφιβολία καὶ τῇ ἀμφιβολίᾳ παρακολουθήσασά τε καὶ σθεναρῶς ὑποστηριχθεῖσα διαμφισβήτησις τῆς τε ὑπάρξεως τοιαύτης ἀληθείας καὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς εὐρέσεως αὐτῆς, τοῦ ἐφικτοῦ τῆς εὐρέσεως τῆς ἀληθοῦς γνώσεως καὶ ἐπιστήμης ἐπεισεν ἄλλους ὅτι εἶναι ἀνάγκη πρὸς παντὸς ἄλλου νὰ ἐξετασθῆ αὐτὸ τοῦτο τὸ λογικὸν ζήτημα, τὸ ζήτημα τὸ περὶ τῆς γνώσεως, περὶ τοῦ εἶδους καὶ τοῦ δυνατοῦ καὶ τῶν ὁρῶν καὶ τρόπων τῆς εὐρέσεως αὐτῆς τῆς ἀληθείας. Ἡ ἐξέτασις αὕτη, ὡς εἰκός, στοιχειώδης ἐν τῇ πρώτῃ ἀρχῇ, ἔλαβε κατὰ μικρὸν ἐπίδοσιν, γνωστὴ δὲ ἐπὶ πολὺ ὡς *Διαλεκτικὴ* ἐν στενωτέρᾳ ἢ *Λογικὴ* ἐν εὐρυτέρᾳ τῶν ὀνομάτων ἐκδοχῇ, ἢ καὶ ἀπασχολοῦσα ἴδια μέρη καὶ κεφάλαια τῆς λεγομένης πρώτης φιλοσοφίας ἢ *Μεταφυσικῆς*, ἀπέβη αὐτοτελῆς ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, χαρακτηριζομένη γενικῶς μὲν ὡς *γνωσιολογία* ἢ *θεωρία περὶ γνώσεως*, εἰδικώτερον δὲ ὡς *ἐπιστημολογία* ἢ *θεωρία περὶ τῶν ἐπιστημῶν*.

Τὸ πρῶτον καὶ κεφαλαῖωδες γνωσιολογικὸν ζήτημα εἶναι τὸ περὶ τῆς ἀληθείας, τουτέστι περὶ τῆς εὐστοχίας ἡμῶν ἐν οἷς ὑπολαμβάνομεν, κρίνομεν καὶ ἀποφαινόμεθα, περὶ τῆς συμφωνίας καὶ συμπτώσεως τῶν κρίσεων ἡμῶν καὶ ὑπολήψεων πρὸς αὐτὰ αὐτῶν τὰ ἀντικείμενα, πρὸς αὐτὴν τὴν φύσιν καὶ τὴν ποιότητα αὐτῶν, οὕτως ὥστε αἱ ὑποκειμενικαὶ ἡμῶν κρίσεις καὶ ὑπολήψεις νὰ εἶναι ὡς τόσα ἀκριβῆ

ἀποτυπώματα ἢ ἀπεικονίσματα ἐκείνων, ἅτινα ἀποτελοῦσιν ἐκίστοτε τὰ ἀντικείμενα τῶν κρίσεων ἡμῶν καὶ ὑπολήψεων περὶ αὐτῶν τούτων τῶν κρινομένων καὶ ὑπολαμβανομένων. Καὶ κοινῶς μὲν ἀποδεχόμεθα τὸ δυνατόν τῆς τριαύτης συμφωνίας οἶονεὶ θυμωσώφως : ὁ νοῦς ὁμῶς ὁ φιλοσοφῶν δύναται νὰ ἀμφιβάλῃ περὶ τοῦ βασίμου τῆς κοινῆς ἀντιλήψεως, καὶ ἡ ἀμφιβολία αὕτη καὶ διαμφισβήτησις χαρακτηριζομένη ὡς σκέψις ἢ σκεπτικισμὸς (scepticismus) ἐν τῇ φιλοσοφικῇ γλώσσῃ, ἀντιτίθεται πρὸς τὴν κοινὴν ἐκείνην ἀντίληψιν, χαρακτηριζομένην ὡς δογματισμὸν (Dogmatismus) ὡς ἀνεξέταστον προϋπόθεσιν καὶ ἀποδοχὴν πράγματος ἀναποδείκτου, ἢ καὶ αὐτὸ τοῦτο ἀνεπίδεκτον ἀποδείξεως καὶ βεβαιώσεως. Οὕτως ἐκ τῶν πρώτων ἀπασχολεῖ τὴν γνωσιολογίαν τὸ ζήτημα, τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἀντίθεσιν τοῦ δογματισμοῦ καὶ τῆς σκέψεως, μάλιστα μὲν ἀπολύτου, ἔπειτα δὲ καὶ σχετικῆς (relativismus) ἂν δηλ. καὶ κατὰ πόσον εἶναι εὐλογοὶ αἱ κατὰ τῶν δογματικῶν ἐνστάσεις καὶ ἀντιρροήσεις τῶν σκεπτικῶν (ἢ ἄλλως ἀπορητικῶν, ἐφεκτικῶν ἢ ζητητικῶν, consideratores, quaesitores) περὶ τῆς βασιμότητος καὶ ἀσφαλείας τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, καὶ ἰδίᾳ περὶ τοῦ δυνατοῦ μιᾶς τινος ἀληθείας θεωρητικῆς, γνώσεως δηλ. καὶ ἐπιστήμης ἀσφαλοῦς μὲν καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀπταιστοῦ περὶ τῶν ὄντων καὶ γινομένων, δυναμένης δὲ νὰ ἔχῃ γενικὸν κῦρος πρὸς πάντα καὶ πάντοτε. Τὴν αὐτὴν ἔχει ἀναφορὰν πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα καὶ ὁ λεγόμενος κριτικισμὸς, μετὰ ταύτης τῆς διαφορᾶς, ὅτι ἐν ᾧ ὁ σκεπτικισμὸς ἀρνεῖται τὸ δυνατόν πάσης ἐν γένει ἀληθείας, ὁ δὲ σχετικισμὸς εἰς πᾶσαν κρίσιν καὶ ὑπόληψιν ἀναγνωρίζει σχετικὴν τινὰ ἀλήθειαν, σχετικόν τι κῦρος, ὁ κριτικισμὸς κρίνει καὶ διακρίνει τίνες μὲν κρίσεις καὶ δόξαι μετέχουσιν ἀληθείας καὶ βεβαιότητος, τίνες δ' οὐ.

Ζήτημα γνωσιολογικὸν καὶ πρὸς τὸ προλαβὸν συναφὲς εἶναι τὸ περὶ τῆς γενέσεως καὶ τοῦ κριτηρίου τῶν ἀληθῶν γνώσεων, ἂν δηλ. ὑπάρχει τις συστοιχία μεταξὺ τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου καὶ τῶν γνωσιέων ἀντικειμένων, τοῦτέστιν ἂν ἔχομεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς πηγὴν τινὰ ἀθόλωτον καὶ γνώμονα ἀσφαλῆ γνώσεων βεβαίων, καὶ ἐν τίνι τῶν ψυχικῶν ἡμῶν δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν ἔχομεν αὐτήν, ἐν ᾧ, εἰ ὄνομάζομεν λογικὴν ἢ λόγον ὀρθὸν (ratio, raison) καὶ γνωρίζομεν

ὡς ἐκ τῶν προτέρων (a priori), ἢ ἐν ταῖς αἰσθήσεσιν ἡμῶν (sensus), καὶ εἰκάζομεν ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων (a posteriori) καὶ κατ' ἐμπειρίαν, ἢ καὶ ἄλλως, πολλῶ ἀμεσώτερον καὶ ὡς κατὰ διαίσθησιν, δι' αὐτομάτου τινὸς θεωρίας ἢ ἐνοράσεως (intuitio). Εὐνόητον ὅτι ἐν τῇ μακρᾷ τῶν αἰώνων σειρᾷ ἐκάστη τῶν εἰρημένων ἐκδοχῶν ἔσχε τοὺς συνηγόρους αὐτῆς. Ἡ τελευταία αὕτη, ἐκπροσωπούμενη ὑπὸ τῶν κορυφαίων φιλοσόφων ὅλων τῶν αἰώνων, ἀρχαίων τε καὶ μέσων καὶ νεωτέρων, ἀνυψώθη ὑπὸ τινων κατὰ τοὺς [τελευταίους χρόνους εἰς ἰδιαιτέραν τινὰ γνωσιολογικὴν ἀρχήν, τὴν τῆς φαινομενολογίας, τὴν ἀναχωροῦσαν ἀπὸ τῶν νοήσει μόνον συλληπτῶν καὶ μόνον κατὰ θεωρίαν καὶ ὑπόνοιαν ὑπαρχόντων νοητῶν εἰδῶν (species), ἀπὸ τῶν καθόλου, τῶν ἐκπροσωποῦντων παρ' ἡμῖν τὰ καθ' ἕκαστα γένη καὶ εἶδη τῶν ὄντων.

Πλείονας συνηγόρους ἔσχον αἱ δύο ἄλλαι ἐκδοχαὶ ἢ ὀρθολογία ἢ ὀρθολογισμὸς (rationalismus), καὶ ἢ αἰσθησιοδοξία (sensualismus) ἢ ἐμπειρισμὸς (empirismus). Αὕτη, καίπερ μὴ ἰδιάζουσα εἰς μόνους τοὺς συνηγόρους τοῦ ὕλισμοῦ (materialismus), ὅμως ἀποτελεῖ τὴν γνωσιολογικὴν βάσιν τῶν τοιούτων ὕλιστικῶν φιλοσοφημάτων, εἶναι δὲ ἢ βάσις καὶ αὐτῆς τῆς θετικῆς λεγομένης φιλοσοφίας τοῦ Comte († 1857), τοῦ θετικισμοῦ (positivismus). Εἰς τὰς προειρημένας προσετέθη κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους καὶ ὁ κριτικισμὸς, ὁ ἀναγνωρίζων μὲν τὴν χρησιμότητα ἀμφοτέρων, ἀνακρίνων ὅμως ὑπὸ τίνων ὅρων καὶ ἐντὸς τίνων ὀρίων δύνανται ἑκατέρωθεν ἀντιποιῆται κύρους καὶ ἀξίας ὡς τε πηγὴ καὶ ὡς κριτήριον γνώσεων ἀσφαλῶν καὶ βεβαίων.

Κατ' οὐσίαν δὲν εἶναι διάφορον περὶ ὅ,τι διατρίβει καὶ ἡ Λογικὴ, περὶ τὸν μηχανισμόν τοῦ ἐνδιαθέτου λόγου καὶ τοῦ κριτηρίου τῆς ἀληθείας, περὶ τὴν ἐξέτασιν καὶ διατύπωσιν τῶν ὅρων καὶ κανόνων τῆς εὐρέσεως γνώσεων ἀσφαλῶν καὶ βεβαίων καὶ τῆς διακρίσεως αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἀβεβαίων καὶ ἐπισφαλῶν. Καὶ ἐνδέχεται μὲν ὁ μηχανισμὸς οὗτος νὰ μὴ εἶναι ὁ αὐτὸς κατὰ πάντα ἐν πᾶσι τοῖς κλάδοις τοῦ ἐπιστητοῦ, ἀλλὰ νὰ διαφέρη ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα, καθ' ὁμοίτητα τῆς διαφορᾶς τῶν θερμομέτρων καὶ βαρομέτρων, πλὴν δὲν δύναται ἐν τοῖς αὐτοῖς καὶ ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις νὰ εἶναι

ἄλλοτε ἄλλος, ἀλλὰ θὰ ὀρθοῦνται κατὰ τοὺς ἐν ἑκάστῳ γένει καὶ εἶδει ἰσχύοντας νόμους, καὶ κατ' ἀκολουθίαν θὰ ὑπάρχωσι γενικοί τινες κανόνες ἐφαρμοσίμοι εἰς αὐτὸ τοῦτο, εἰς τὸ πᾶσι τοῖς κλάδοις κοινόν. Περὶ τὸν καθορισμὸν τῶν τοιούτων κανόνων διατρίβει ἡ Λογικὴ καθόλου, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ καθαρᾷ ἢ εἰδολογικῇ λεγομένῃ μορφῇ αὐτῆς, καὶ οὐ μόνον ἐν τῷ μέρει τῷ μεθοδολογικῷ, ἐν οἷς διαλαμβάνει περὶ τῶν ἐν πᾶσαις ταῖς ἐπιστήμαις ἐφαρμοσίμων κανόνων καὶ μεθόδων πρὸς εὐστοχίαν περὶ τὴν εὕρεσιν καὶ διατύπωσιν ἀσφαλῶν καὶ βεβαίων γνώσεων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέρει τῷ στοιχειολογικῷ, ἐν οἷς διαλαμβάνει περὶ τῶν στοιχείων τῆς καθαρᾶς νοήσεως καὶ περὶ τῶν νόμων καὶ κανόνων τῆς ὀρθότητος καὶ ἀκριβείας αὐτῶν, καὶ τῶν ἐννοιῶν μὲν, μάλιστα δὲ τῶν κρίσεων καὶ τῶν συλλογισμῶν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἐν τῷ μέρει τούτῳ, ἢ περὶ τὰ στοιχεῖα τῆς νοήσεως ἐπιζητούμενη ὀρθότης καὶ ἀκρίβεια δὲν ἰσοδυναμεῖ τῇ ἀληθείᾳ αὐτῇ, τῇ συμφωνίᾳ τῆς νοήσεως ἡμῶν τῆς ὑποκειμενικῆς πρὸς τὴν πραγματικότητα τὴν ἀντικειμενικὴν, ἀλλὰ ἀφορᾷ εἰς μόνην τὴν ὑποκειμενικὴν ἀλήθειαν, εἰς τὴν πρὸς ἑαυτὴν συμφωνίαν τῆς ἡμετέρας νοήσεως, πλὴν καὶ οὕτως ἔχουσα δὲν εἶναι ἄσχετος καὶ ἄχρηστος πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν ἢ βεβαιότης ὅτι δὲν δύναται μὲν νὰ ἀντιποιῆται καὶ ἀντικειμενικῆς ἀσφαλείας, καὶ ἀντικειμενικῆς ἀληθείας μόνη ἢ πρὸς ἑαυτὰ συμφωνία τῶν ἡμετέρων νοημάτων, ἢ ἀπλῆ ὀρθότης καὶ κανονικότης τῆς ἡμετέρας νοήσεως, ἀλλὰ καὶ δὲν δύναται νὰ ἀνταποκρίνηται πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων ὅ,τι χωλαίνει περὶ τὴν ἀλήθειαν τῆς νοήσεως, ὅ,τι λογικῶς ὑπάρχει πλημμελὲς καὶ πρὸς τοὺς κανόνας τῆς ὀρθῆς νοήσεως ἀντιπίπτει. Ἀποτελεῖ τοῦτο κριτήριόν τι τῆς ἀληθείας ἐν τῇ ἀναζητήσει αὐτῆς, ἔστω καὶ ἀρνητικόν. Εἶναι ἄλλη ἀπορία καὶ ἄλλο ζήτημα, ἂν καὶ κατὰ πόσον δύναται νὰ ἀναγνωρισθῇ ἀλήθεια ἀντικειμενικὴ εἰς σύλληψίν τινα τῆς ἀπλῆς νοήσεως, εἰς ἰδέαν τινὰ τοῦ καθαροῦ λόγου, ἔστω καὶ λογικῶς ἄπτεστον ἢ καὶ μὴ ἀπίθανον, ἔστω καὶ εὐλογον καὶ εὐλογωτάτην, ἢ καὶ αὐτὸ τοῦτο εὐφυᾶ καὶ μεγαλοφυᾶ φαινομένην. Οὐδὲ τὸ ζήτημα τοῦτο παρωράθη ὑπὸ τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης, καὶ Πλάτων μὲν καὶ οἱ περὶ αὐτόν, καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ περὶ τὸν Ἀριστοτέλην, ἔλυον τὴν ἀπορίαν ἐπὶ τὸ θετικώτερον.

ἀναγνωρίζοντες ταῖς ἰδέαις καὶ ταῖς γενικαῖς ἐννοίαις ὑπαρξιν πραγματικὴν καὶ ὑπόστασιν οὐσιαστικὴν (realismus), τοῦναντίον δὲ ὁ ἐκ τῶν ἐλασσόνων Σωκρατικῶν Ἀντισθένης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Κυνικοὶ οὐδὲν ἄλλο ἐθεώρουν τὰς γενικὰς ἐννοίας ἢ ἀπλᾶ ὀνόματα (nominalismus), κατὰ δὲ τοῦς Μέσους χρόνους ἡ αὕτη ἀντίθεσις τῶν ἀντιλήψεων καὶ ἡ ἐπὶ τὸ οὐσιαστικώτερον ἢ ὀνοματικώτερον ἔκδοχὴ τῶν εἰδῶν (species) ἀπετέλει οἷον τὸ σύμβολον τῆς πίστεως τῶν φιλοσοφούντων καὶ διήρει αὐτοὺς εἰς δύο ἀντίθετα καὶ ἀντίμαχα στρατόπεδα, τὸ τῶν θεαλιστῶν καὶ τὸ τῶν νομιναλιστῶν. ¹⁾

§ 14. Τὰ μεταφυσικὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας,

Ἰῶν ὡς ἄνω γνωσιολογικῶν προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας εὐλόγως διακρίνονται τὰ ἰδίως οὕτω καλούμενα μεταφυσικὰ αὐτῆς προβλήματα, ὡς ἀφορῶντα οὐχὶ εἰς τοὺς ὅρους καὶ πόρους τῆς γενέσεως τῶν γνώσεων ἡμῶν, οὐδὲ εἰς τὸ ἐφικτὸν ἢ μὴ τῆς εὐρέσεως τῆς ἀληθοῦς γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, οὐδὲ εἰς τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας αὐτῆς ἀλλ' εἰς αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα τῆς φιλοσόφου γνώσεως, εἰς ἀντικείμενα ὑπερβαίνοντα τὴν ἐμπειρίαν (transcendentia), εἰς ὅ,τι εἶναι ὑπερβατὸν εἴτε γενικωτέρου εἴτε εἰδικωτέρου χαρακτήρος. Εἰς τὰ τοῦ πρώτου, τοῦ γενικωτέρου χαρακτήρος μεταφυσικὰ προβλήματα, ὑπῆρξαν οἱ περιλαμβάνοντες καὶ τὰ γνωσιολογικὰ ὡς τινα μεταφυσικὴν τῆς γνώσεως. Ἀλλὰ καὶ οὕτω νοουμένη παρέλκει ἡ ἔκδοχὴ αὕτη, ἀφ' οὗ τὰ γνωσιολογικὰ ἀποτελοῦσιν ὅλως ἰδίαν καὶ σπουδαιοτάτην ὑπόθεσιν τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης ἐκ τῶν θεωρητικῶν, ὡς ἰδίως δὲ καὶ τοῦ αὐτοῦ θεωρητικοῦ χαρακτήρος μεταφυσικὰ προβλήματα μένουσι τὰ ὀντολογικὰ λεγόμενα, τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸ ὄν καθὸ ὄν, ἢ κατ' Ἀριστοτέλην εἰπεῖν ἢ ὄν, ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὰ πάθη αὐτοῦ, πρὸς ὅ,τι ἄλλοτε ἄλλως ἐμφανίζεται, πρὸς ἐκεῖνο τὸ νοητόν, ὅπερ ὀπισθεν τῶν ἐκάστοτε ἐμφαινομένων καὶ γιγνομένων ὑπολαμβάνεται ὡς ὑπάρχον μὲν αὐτό, καθ' οἷονδῆποτε δὲ τρόπον καὶ ὑφ' οἷονδῆποτε τύπον ὑφιστάμενον ἢ διενεργοῦν τὰς φαινομένας ἀλλοιώσεις καὶ μεταβολάς, εἴτε ὡς οὐσία τις, εἴτε ὡς δύναμις

¹⁾ Ἐπιθὶ τοῦ συγγραφέως ἐνθα ἄνωτέρω § § 59. 67. 68 καὶ τοῦ Β. τόμου § § 47.

ἐνεργός, εἴτε τὸ συναμφοτέρον, ὡς οὐσία συμφυᾶ ἔχουσα τὴν δύναμιν τὴν ἐνεργόν, καὶ ὅπερ καθ' ἑαυτὸ ὑπερβαῖνον πᾶσαν κατ' ἐμπειρίαν ἀντίληψιν καὶ κατὰ ἄνθρωπον γνῶσιν ὡς πρὸς τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ φύσιν καὶ ἰδιότητα, ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητον ἀρχὴν καὶ προϋπόθεσιν τοῦ ἐκάστοτε εἴτε ὑπὸ μορφήν ὕλης ἀνθυφρεστῶτος, εἴτε ὑπὸ μορφήν εἶδους ἐνεργοῦντος, ἀμφοτέρως δὲ ἐμποιεῖ τὴν αἴσθησιν καὶ ἔννοιαν ὡς τινος ἐν χώρῳ μὲν ὑφισταμένου καὶ χρόρον κατέχοντος (εἶναι), κατ' αἰτιώδη συνάφειαν καὶ ἀκολουθίαν ἐν χρόνῳ συμβαίνοντος καὶ χρόνον πληροῦντος (γίγνεσθαι).

Τοῦ εἰδικωτέρου μεταφυσικοῦ χαρακτῆρος προβλήματα εἶναι πρῶτον τὰ κατὰ τὸν θεὸν ἢ τὸ θεῖον ὡς τὸ ὄν τὸ ἀπόλυτον καὶ ὡς τὴν πρώτην καὶ αἰδίου καὶ πρωταίτιον ἀρχὴν τῶν πάντων, ἔπειτα τὰ κατὰ τὴν φύσιν ἢ τὸν κόσμον, ὡς τὸ σύνολον τῶν αἰσθητῶν καὶ ὄρωμένων πάντων, ἐπιγείων τε καὶ ὑπεργείων, ἀνοργάνων τε καὶ ἐνοργάνων, καὶ τελευταῖον τὰ κατὰ τὸ πνεῦμα ἢ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, ὡς τὴν νοερὰν καὶ νοητὴν αἰτίαν τῶν ἰδιοτήτων ἐκείνων καὶ ἐνεργειῶν, αἵτινες διακρίνουσι τοὺς ἀνθρώπους παρὰ τὰ λοιπὰ καὶ ὑπὲρ τὰ λοιπὰ ἐπίγεια κτίσματα, καὶ δὴ καθ' ὅς τὸ πνευματικὸν τοῦτο ἐγκλείει ἀπορίας θεωρητικὰς περὶ οὐσίας καὶ ὑποστάσεως, περὶ ἀφθαρσίας καὶ ἀθανασίας, καὶ περὶ ὧν φαίνεται εὐμοιροῦν ἰδιαιτέρων δυνάμεων καὶ ἰκανοτήτων, συνήθων τε καὶ ἀσυνήθων, προφανῶν τε καὶ λανθανουσῶν.

§ 15. *Ἐκδοχὴ καὶ τύχη τῆς Μεταφυσικῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας.*

Ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν ὡς ἄνω ζητημάτων ὡς μεταφυσικῶν δὲν ἀπάδει μὲν πρὸς τὴν φύσιν αὐτῶν ὡς ὑπερβατῶν, ὡς κειμένων ἐπέκεινα τῶν φυσικῶν καὶ ὑπερβαίνοντων τὴν κατ' ἐμπειρίαν ἔρευναν καὶ γνῶσιν, καὶ ἐν τοιαύτῃ ἐκδοχῇ τὸ ἐπίθετον μεταφυσικὸς ἀπέβη παγκοίνου χρήσεως, πλὴν ὀφείλεται ἢ ὀνομασία αὕτη εἰς τυχαίαν ὄλως σύμπτωσιν, εἰς τὸ γεγονὸς τοῦτο, ὅτι τὰ βιβλία τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰ πραγματευόμενα περὶ τῶν γενικωτάτων τούτων προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας, καὶ δὴ τῆς κατ' αὐτὸν πρώτης καὶ ὡς κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφίας, ἐν τῇ ὕστερον ὑπὸ Ἀνδρονίκου τοῦ Ῥοδίου (περὶ τὸ 70 πρὸ Χριστοῦ), γενομένη διατάξει τῶν συγγραμμάτων

τοῦ μεγάλου φιλοσόφου, ἤρχοντο ἀμέσως μετὰ τὰ περὶ φύσεως ἢ φυσικὰ λεγόμενα συγγράμματα αὐτοῦ. ¹⁾ Ἐκ τούτου δὲ ἐπεκράτησε νὰ ὀνομάζωνται Μετὰ τὰ φυσικὰ καὶ κοινότερον μεταφυσικὰ πρῶτον μὲν τὰ βιβλία αὐτά, ἔπειτα δὲ μετὰ τῶν βιβλίων καὶ τὰ ζητήματα τὰ ἐν αὐτοῖς ἐξεταζόμενα, ἐν ᾧ ἢ περὶ τῶν ζητημάτων τούτων πραγματεία κατ' αὐτὸν μὲν τὸν φιλόσοφον ἀνήκει, ὡς προεῖρηται, εἰς τὴν πρώτην φιλοσοφίαν, κατὰ δὲ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ Πλάτωνα καὶ τοὺς τούτῳ ἀκολουθήσαντας ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, καὶ δὴ τὸν Schleiermacher καὶ τὸν Hegel, ἀπὸκειται εἰς τὴν Διαλεκτικὴν ἢ Δογματικὴν, νοουμένας ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ τῶν ὀνομάτων τούτων ἐκδοχῇ, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις διατριβούσας, ὡς προεδηλώθη, καὶ περὶ τὰ γνωσιολογικὰ προβλήματα. ²⁾

Τῶν διαφορῶν ὅμως περὶ τὴν ὀνομασίαν πολλῶ σπουδαιότεραι ὑπῆρξαν αἱ διαφωνίαι περὶ τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος, καὶ δὴ οὐχὶ ὡς πρὸς τὴν διάφορον λύσιν τῶν ζητημάτων αὐτῶν, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ ἐξετάσιμον ἢ ἐρευνήσιμον αὐτῶν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τὰ ὑπερβατά, τὰ πᾶσαν ἐμπειρίαν ἢ πειραμάτισιν ὑπερβαίνοντα, μόνη δὲ τῇ φαντασίᾳ ἢ διαισθήσει τινὶ ἢ ἐλευθέρᾳ θεωρίᾳ προσιτά, καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὰ ὅλως ἀνύπαρκτα, ὅμως εἶναι ἐκ τῶν ἀνθρωπίνως ἀδιαγνώστων, ὡς τοιαῦτα δὲ καθιστῶσι περιττὴν καὶ ὅλως ματαίαν πᾶσαν θεωρητικὴν καὶ εἰς μόνας τὰς λέξεις ἢ ἀφηρημένας ἐννοίας περιοριζομένην περὶ αὐτῶν ζήτησιν καὶ ἐξέτασιν, ἐξαιρέσει τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ γνωσιολογικὰ προβλήματα, ἀποτελοῦντα νῦν, ὡς προεῖρηται, τὴν ὑπόθεσιν ἰδίας πραγματείας, κατὰ δὲ τὸν ἑαυτῷ ἀκόλουθον σκεπτικισμόν ἀνήκοντα καὶ ταῦτα εἰς τὰ ἀδιάγνωστα, ὡς ἀγνώστου ὑπάρχοντος καὶ αὐτοῦ τοῦ σωκρατικοῦ «ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα». Οἱ ἐπὶ τοιούτοις λόγοις ἀποφαινόμενοι ὑπὲρ τῆς διαγραφῆς πάσης Μεταφυσικῆς ἀπὸ τῆς χορείας τῶν ἐπιστημῶν καὶ τὴν ἄλλοτε ὑπάρχουσαν αὐτοκράτειραν ἐν τῇ φιλο-

¹⁾ Ἐπιθὶ τοῦ συγγραφέως ἐνθα ἀνωτέρω τόμ. Α' § 80.

²⁾ Ἐπιθὶ τοῦ συγγραφέως ἐνθα ἀνωτέρω τόμ. Α' §§ 67—69, 82—85. περὶ δὲ Schleiermacher καὶ Hegel ἐκ Νέω Ποιμένι, ἔτος Α' τεῦχος... ἐν τῇ περὶ αἰσιοδοξίας καὶ ἀπαισιοδοξίας μελέτῃ τοῦ συγγραφέως.

σοφία καὶ βασίλισσαν ἐν ταῖς ἐπιστήμαις εἰς τὰς ἐκπτώτους μεγαλειότητος συγκαταλέγοντες, τὰς μεγαλειότητος τῆς ἀλχημίας καὶ τῆς ἀστρολογίας παρὰ τὴν νῦν ἡγεμονίαν τῆς χημείας καὶ τῆς ἀστρονομίας, εἶχον μὲν ὡς προδρόμους καὶ ὑφηγητὰς ἄλλους τε καὶ τὸν Ἄγγλον Δαυίδ *Hume* († 1776) καὶ τὸν πολὺν Κάντιον ἐκ τῶν Γερμανῶν, πλὴν εὗρον καὶ τοὺς ὑπερθεματίζοντας, ἀπὸ μὲν τῶν Γάλλων τοὺς περὶ τὸν προονομασθέντα *Auguste Comte* (§ 13) θετικιστὰς (*positivistes*), ἀπὸ δὲ τῶν Ἄγγλων τοὺς περὶ τὸν φυσικὸν *Th. H. Huxley* († 1895) καὶ τὸν φιλόσοφον τῆς μηχανικῆς ἐξελίξεως *Herbert Spencer* († 1903) ὁπαδοὺς τοῦ ἀγνωστικισμοῦ, καὶ ἀπὸ τῶν Γερμανῶν τοὺς *Νεοκαντιακούς*.

§ 16. Τὰ πρακτικὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας.

Τὰ ἕτερα ἐπίσης σπουδαῖα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας χαρακτηρίζονται μὲν δι' ἐνὸς ὀνόματος πρακτικά, πλὴν τὸ ἐπίθετον τοῦτο ἐκλαμβάνεται ἔνταῦθα ὑπὸ ἔννοιαν πολλῶ εὐρυτέραν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους δοθείσης αὐτῶ, περιλαμβάνον ὑφ' ἑαυτὸ καὶ τὰ ὑπ' ἐκείνου ὡς ποιητικὰ χαρακτηρισθέντα καὶ διακριθέντα,¹⁾ καὶ καθόλου τὰ προβλήματα τὰ περὶ τὸν ἄνθρωπον, καὶ δὴ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἰδίως ἀνθρωπικὴν ἐκείνην ἐνέργειαν, ἥτις ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ τὴν θεωρητικὴν, τὴν πρὸς τὸ ἀληθὲς ἀφορῶσαν καὶ δι' ἀποκτήσεως γνώσεων ἀσφαλῶν καὶ βεβαίων ἐπιζητοῦσαν τὴν ἱκανοποίησιν τῆς ἐμφύτου αὐτοῦ φιλομαθείας, ἀφορᾷ πρὸς ἱκανοποίησιν ὧν ἔχει ἄλλων καὶ οὐχ ἥττον ἀξιολόγων πνευματικῶν ὁρμῶν καὶ ἀναγκῶν, τῆς φορᾶς τῆς πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἢ ἠθικὸν καλόν, μετὰ καὶ τοῦ δικαίου, τῆς φορᾶς τῆς πρὸς τὸ καλαισθητικὸν λεγόμενον καλὸν ἢ ὠραῖον καὶ τῆς φορᾶς τῆς πρὸς τὸ ὄσιον, τὴν εὐσέβειαν περὶ τὰ θεῖα καὶ ἱερά. Οὕτω δὲ τὰ πρακτικὰ τῆς φιλοσοφίας προβλήματα εἶναι πάντῃ διάφορα τῶν θεωρητικῶν οὐδὲ θίγουσιν ἀμέσως τὴν ἄλλως ἄγνωστον οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν τῆς ψυχικῆς ἢ πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, καίτοι δὲν εἶναι καὶ πάντῃ ἀποτετειχισμένα ἀπ' αὐτῶν οὐδ' ὅλως ξένα πρὸς τοιαύτας

¹⁾ Πρβλ. ἀνωτέρω § 12 καὶ τοῦ συγγραφέως Ἱστορίαν τῆς Φιλοσοφίας τόμ. Α' § 81.

ζητήσεις, ἀλλ' ἔχουσι καί τινα θεωρητικὴν ἀπόχρωσιν, ὡς ἀφειτηρίαν καὶ βάσιν ἔχοντα τὴν γνῶσιν, τὰς γνωρίμους ἐκφάνσεις τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ οὕτως ὅμως δὲν ἀπτονται τῆς γνωστικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας, ἀλλὰ περιορίζονται εἰς μόνας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ συναισθητικοῦ καὶ βουλευτικοῦ αὐτοῦ βίου, εἰς ὅσα βούλεται μὲν καὶ πράττει ὁ ἄνθρωπος ὡς ὄν προσωπικὸν καὶ ἐλεύθερον καὶ κοινωνικὸν καὶ φιλοπρόοδον καὶ φιλάγαθον καὶ φιλοδίκαιον καὶ θεοσεβὲς φύσει, συλλαμβάνει δὲ κατὰ φαντασίαν καὶ ποιεῖ ἢ δημιουργεῖ παντοῖα ἔργα ἔντεχνα καὶ εὐδόκιμα ὡς ὄν μιμητικὸν καὶ φιλόκαλον, καὶ ταῦτα ὄχι μόνον ἀτομικῶς καὶ ἰδιωτικῶς ὡς ἀπλοῦς τις ἀριθμὸς ἐν τῇ ὁλότητι, ἀλλὰ καὶ ὁμαδικῶς καὶ κοινωνικῶς, ὡς μέλος συστατικὸν καὶ συνεργὸν τοῦ κοινωνικοῦ σώματος, τῆς κοινωνικῆς ομάδος καὶ ὁλομελείας.

Καὶ αὐτοτελῆ ὅμως ὑπάρχοντα, καὶ μὴ ἀμέσως ἀναγόμενα εἰς τὸ γνωστικὸν ἢ θεωρητικὸν ἡμῶν ἐνδιαφέρον καὶ τὰς τούτου ἀνάγκας καὶ ἐκδηλώσεις, τὰ πρακτικὰ τῆς φιλοσοφίας προβλήματα δὲν εἶναι καὶ ὅλως ἀσχετα καὶ ἀλλότρια πρὸς ἐκείνας, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, ὅτι πᾶσαι αἱ πνευματικαὶ ἡμῶν ἀνάγκαι καὶ ἐνέργειαι διακρίνονται μὲν ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' ὡς ὑπάρχουσαι καὶ διενεργούμεναι παρ' ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ, ἀτομικῶς ἢ ὁμαδικῶς καὶ κοινωνικῶς, δὲν δύνανται οὔτε νὰ χωρισθῶσιν ἀπ' ἀλλήλων, οὔτε νὰ μείνωσιν ἀνεπηρέαστοι ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' ὅπως αἱ πρακτικαὶ ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῶν θεωρητικῶν, οὕτω καὶ αὗται ἐπιδρῶσιν ἐπ' ἐκείνων. Τούτου δὲ ἔνεκα καὶ ἡ φιλόσοφος ἔρευνα, σύνωδὰ τῇ ἐννοίᾳ καὶ τῷ ἔργῳ τῆς φιλοσοφίας καθόλου, ἀφορῶσα καὶ ἐν τοῖς πρακτικοῖς εἰς τὴν ἀναζήτησιν καὶ εὗρεσιν τῆς περὶ αὐτὰ ἀληθείας, εἰς τὴν διάγνωσιν καὶ διατύπωσιν τῶν ἀληθῶν ὄρων τε καὶ νόμων καὶ κανόνων τῆς πράξεως καὶ τῆς ποιήσεως καὶ τῆς δικαιοπραγίας καὶ τῆς θεησκευσεως καὶ τῆς κοινῆς βιοτῆς καὶ πολιτεύσεως, εἶναι μὲν καὶ ἐνταῦθα ζητητικὴ τῆς περὶ τὰ τοιαῦτα ἀληθείας, ὡς κατὰ πρῶτον εἰς τοῦτο ἀφορῶσα, εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ἀσφαλοῦς περὶ αὐτῶν γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, πλὴν ἔχει καὶ τὸν ἄλλον οὐχ ἥττονος λόγου ἄξιον σκοπὸν, νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν εὐρεθησομένην ἀληθῆ γνῶσιν εἰς τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον καὶ τελειότερον ῥύθμισιν καὶ διακανόνισιν τῆς τῶν ἀνθρώ-

πων πράξεως καὶ ποιήσεως καὶ βιοτῆς ἰδίᾳ τε καὶ κοινῇ, οἶονεὶ ὀριματοῦσα ταύτας, καὶ τὰς πρὶν ὡς ἀνεπιγνώστως, καθ' ἀπλῆν τινα ὁρμὴν ἢ συνήθειαν καὶ ἕξιν τελουμένας ἐνεργείας ὑποβάλλουσα εἰς νόμους καὶ κανόνας, ἐν γνώσει καὶ ἐνσυνειδήτως χειραγωγοῦντας αὐτὰς πρὸς τὸ δέον γενέσθαι, πρὸς τὸ κατ' ἰδέαν. Τὸ φιλοσοφικῶς δηλονότι ἐν τοῖς πρακτικοῖς ζητήμασιν ἐπιδιωκόμενον δὲν εἶναι ἢ ἀπλῶς κατ' ἐμπειρίαν, ψυχολογικῶς ἢ ἱστορικῶς, διεξαγομένη ἐξέτασις καὶ ἐξακριβώσεις περὶ αὐτῶν, ἀλλ' ἢ ἐξέτασις ἢ ἰδεολογικὴ καὶ κανονιστικὴ, ἢ ζητητικὴ τῶν ὄρων καὶ διατυπωτικὴ τῶν νόμων καὶ τῶν κανόνων τοῦ κρείττονος καὶ τελειότερου, τῆς αἰεὶ ἐπὶ τὸ κρεῖττον καὶ τελειότερον διεξαγωγῆς πάσης ἀνθρωπίνης ἐνεργείας καὶ δράσεως, πάσης πράξεως καὶ ποιήσεως καὶ ὀρησκευσεως καὶ καθόλου βιοτῆς ἰδίᾳ τε καὶ κοινῇ. Οὐχὶ δηλ. τί εἶναι καὶ τί γίνεταί, ἀλλὰ πῶς ἂν ἔχοι κάλλιον, πῶς ἂν γένοιτο κρεῖττον καὶ τελειότερον. Εἶναι μάλιστα εὐλόγος ἢ ὑπόθεσις ὅτι ἡ συναίσθησις τῆς ἀνάγκης ταύτης μᾶλλον ἢ ἀπλῆ τις ὁρμὴ περιεργείας καὶ φιλομαθείας ἐκίνησε τὸ πρῶτον τοὺς ἐπὶ εὐφυΐᾳ καὶ συνέσει προέχοντας ἄνδρας τῶν διαφορῶν λαῶν, ποιητάς τε καὶ ἄλλους νὰ φιλοσοφῶσι τρόπον τινὰ πρακτικῶς ἐπὶ τῶν πρακτικῶν ζητημάτων τοῦ βίου καὶ νὰ δημιουργήσωσι τὸ πρῶτον τὴν πρακτικὴν λεγομένην σοφίαν τῶν λαῶν πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς περὶ αὐτὰ διατριβούσης φιλοσοφίας τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος φιλοσόφων.

Πάντες βεβαίως οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος ἔκπαλαι φιλοσοφήσαντες δὲν διέτριψαν καὶ περὶ τὰ πρακτικὰ προβλήματα, ὅπως οὐδὲ πάντες οἱ περὶ ταῦτα διατρίψαντες διέτριψαν καὶ περὶ τὰ θεωρητικὰ αὐτῆς προβλήματα. Πλὴν οἱ ἑκάστοτε ὅπωςδῆποτε ὀνομαστοὶ περὶ ταῦτα γενόμενοι, εὐρίσκονται μᾶλλον ἢ ἥττον ἀξιόλογοι καὶ περὶ ἐκεῖνα, καὶ ὅπερ οὐχ ἥττον ἀξιοσημείωτον, ἐφάνησαν κατὰ καιροὺς οὐκ ὀλίγοι θεωροῦντες τὰ πρακτικὰ ὡς πρωτεύοντα καὶ πολλῶ τῶν θεωρητικῶν προέχοντα, καὶ ἐν ᾧ σὺν τῇ ἐπιδόσει τῶν φυσικῶν καὶ θετικῶν ἐπιστημῶν περιεστάλησαν ἐπαισθητῶς τὰ ὄρια τῶν θετικῶν, ἠϋρύνθησαν τὰ τῶν πρακτικῶν, καὶ εὐρίσκειται νῦν ἡ φιλοσοφία ἔχουσα πλείονα ἐπὶ μέρους πρακτικὰ μαθήματα ἢ ἰδίως θεωρητικά. ¹⁾

¹⁾ Πρὸβλ. ἀνωτέρω § 11 καὶ τὰς ὑπ' αὐτὴν παραπομπάς.

§ 17. *Ο κύκλος τῶν ἐπὶ μέρος μαθημάτων τῆς φιλοσοφίας.

Ἡ ἐν τοῖς προλαβοῦσι διατυπωθεῖσα καὶ ἐν γενικῇ σχεδὸν χρήσει οὖσα διάκρισις τῶν προβλημάτων τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης εἰς θεωρητικὰ καὶ πρακτικά, ὡς καὶ αἱ περὶ τὰ προβλήματα ἑκάστης κατηγορίας ὑπάρχουσαι διαφοραὶ καὶ διακρίσεις ἀποτελοῦσι καὶ τὴν ἀπλουστάτην βάσιν τῆς ἀναλόγου διαιρέσεως καὶ διακλαδώσεως τῶν ἐπὶ μέρος μαθημάτων τῆς φιλοσοφίας, τῶν διατριβόντων περὶ τὴν λύσιν τῶν καθ' ἕκαστα προβλημάτων αὐτῆς. Προελείανεν ὡς εἰκὸς καὶ εἰς τοῦτο τὴν ὁδὸν ἢ ἐξέλιξις ἢ ἱστορική, καίτοι ἢ νῦν κρατοῦσα διαίρεσις καὶ διάταξις αὐτῶν δὲν ἦτο καὶ ἀπ' ἀρχῆς τοιαύτη. Ἡ πρώτη γνωστὴ εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς Πλατωνικοὺς ἀναφερομένη τριχῆ διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας εἰς *Διαλεκτικὴν*, *Φυσικὴν* καὶ *Ἠθικὴν*, ὑπὸ μὲν τὴν τελευταίαν πρὸς τῇ ἰδίῳς *Ἠθικῇ* περιελάμβανε καὶ τὴν *Πολιτικὴν* μετὰ τῶν παραρτημάτων αὐτῆς, τῆς *Παιδαγωγικῆς* καὶ τῆς *Καλλολογίας*, ὑπὸ δὲ τὴν *Φυσικὴν*, πρὸς τῇ καθόλου *Κοσμολογίᾳ*, ὑπῆγε καὶ τὴν *Ἀνθρωπολογίαν* καὶ *Ψυχολογίαν*, καὶ ὑπὸ τὴν *Διαλεκτικὴν* τὴν *Ἰδεολογίαν* ὡς τε *γνωσιολογίαν* καὶ ὡς ἰδίῳς *ἰδεολογίαν*, ὡς θεωρίαν περὶ τῶν ἰδεῶν αὐτῶν, ὡς ἐπιστήμην τῶν αἰδίων καὶ αἰεὶ μὲν κατὰ ταῦτὰ μενουσῶν, ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὰ ἐπὶ μέρος ὄντα καὶ γινόμενα θέσιν ἀρχετύπων ἐπεχουσῶν νοητῶν οὐσιῶν, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ὑψίστης τῶν ἰδεῶν, τῆς τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ θεοῦ.

Ἡ κατ' ἄλλην βάσιν γινομένη διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας εἰς *θεωρητικὴν*, *πρακτικὴν* καὶ *ποιητικὴν*, ὑπὸ μὲν τὴν τελευταίαν ὑπενόει τὴν νῦν ὡς *καλλολογίαν* ἢ *αἰσθητικὴν* χαρακτηριζομένην, ὑπὸ δὲ τὴν *Πρακτικὴν* περιελάμβανε πρὸς τῇ ἰδίῳς *Ἠθικῇ* καὶ τὴν *οἰκονομικὴν* καὶ τὴν *πολιτικὴν* καὶ τὴν παρομαρτοῦσαν αὐτῇ *παιδαγωγικὴν*, καὶ ὑπὸ τὴν *θεωρητικὴν* πρὸς τοῖς *Μαθηματικοῖς* τὴν *Πρώτην* φιλοσοφίαν ἢ *Θεολογικὴν*, ἀντιστοιχοῦσαν τῇ *Μεταφυσικῇ* τῶν ὕστερον, τὴν *Φυσικὴν* ὡς καθόλου τε *Φυσικὴν* καὶ ὡς *κοσμολογίαν*, καὶ ἅμα ὡς *ζωολογίαν* καὶ *ἀνθρωπολογίαν*, τὴν τελευταίαν ταύτην οὐ μόνον ὡς *σωματολογίαν* καὶ *ψυχολογίαν*, ἀλλὰ καὶ ὡς *νοολογίαν*. Ἀνάλογοι διαίρεσεις ἀπαντῶσι καὶ παρὰ τοῖς ἐφεξῆς, *Στωϊκοῖς* τε καὶ *Ἐπικουρεῖοις*

καὶ Νεοπλατωνικοῖς, ¹⁾ εὐνόητον δὲ ὅτι παραδείγματα τῶν πρὶν ἐπέδρασαν καὶ ἐπὶ τῶν ἑξῆς, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἔτι τοῦ Βάκωνος καὶ τοῦ Οὐολφίου, ὡς εἴρηται. ²⁾ Ὡς νῦν κρατοῦσα διάταξις καὶ διάρθρωσις τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων δύναται νὰ θεωρηθῇ ἢ ἑξῆς.

Α' Θεωρητικὸς κλάδος

Γενικά

Εἰδικά

Γνωσιολογία

Δογικὴ καθαρὰ ἢ εἰδολογική,
Φιλοσοφία ἢ Δογικὴ τῆς γλώσσης ³⁾

Μεταφυσικὴ

Θεολογική
Φυσικὴ ἢ κοσμολογικῶς ἢ ἄλλως, ἢ
φιλοσοφία τῆς φύσεως
Ψυχολογία, θεωρητικὴ τε καὶ ἐμπειρικὴ. ⁴⁾

¹⁾ Ἐπιθι τοῦ συγγραφέως Ἐγχειρ. Ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας τόμ Α' § 66—76. 81—95. 99—104. 110. 112—116. 147—152.

²⁾ Ἐπιθι ἀνωτέρω § 12.

³⁾ Ἡ φιλοσοφία τῆς γλώσσης βεβαίως διαφέρει τῆς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (§ 9 ἐν ὑποσημ.) ὀνομασθείσης γλωσσολογίας, ὡς μιᾶς τῶν πολλῶν κατ' ἐμπειρίαν ἐπιστημῶν, ὡς ἐξεταζούσης τὸ γλωσσικὸν ζήτημα κατὰ τὴν ψυχολογικὴν ἀρχὴν καὶ προέλευσιν τῆς γλώσσης, καὶ κατὰ τὴν ἱστορικὴν τῶν γλωσσῶν ἐξέλιξιν καὶ ἀνάπτυξιν, ἐν ᾧ ἡ φιλοσοφία τῆς γλώσσης, ὡς τις Δογικὴ τῆς γλώσσης, ἐξετάζει τὸν μηχανισμόν τοῦ προφορικοῦ λόγου, ὃν τρόπον ἢ καθαρὰ ἢ κατ' εἶδος Δογικὴ ἐξετάζει τὸν μηχανισμόν τοῦ ἐνδιαθέτου Λόγου (πρβλ. ἀνωτ. § 13).

⁴⁾ Ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις οὐκ ὀλίγοι τὴν ἐμπειρικὴν ψυχολογίαν ἀποκλείοντες ἀπὸ τοῦ κύκλου τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων, καὶ συναριθμοῦντες αὐτὴν μετὰ τῶν ἄλλων θεικῶν καὶ ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν.

Ἐκ τινος ἀπόψεως, διὰ τὴν κρατοῦσαν συνάφειαν τοῦ φυσικοῦ μετὰ τοῦ ψυχικοῦ καὶ τὸ κατ' ἐμπειρίαν γνῶριμον καὶ οὕτως εἰπεῖν σταθμητὸν τῶν συνήθων φαινομένων τοῦ ψυχικοῦ βίου, φαίνεται εὐλογος ἢ εἰρημένη ἀποκλήρωσις τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας. Ἀλλ' ὁ ἰδιάζων καὶ τῶν ὑλικῶν φαινομένων πάντῃ διάφορος χαρακτήρ τῶν ψυχικῶν φαινομένων ὡς πρώτων μὲν καὶ κυρίως πνευματικῶν, μόνον δὲ τῇ ἀμέσῃ ἀντιλήψει ἢ συνειδήσει προσιτῶν, δικαιολογεῖ ἀρκούντως τὴν κατάταξιν τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας εἰς τὴν χορείαν τῶν θεωρητικῶν μαθημάτων τῆς φιλοσοφίας, τῶν διατριβόντων περὶ τὰ ὑπὲρ αἰσθησιν καὶ ὑπερβατὰ ἀντικείμενα τῆς γνῶσεως.

B' Πρακτικὸς κλάδος

Γενικά

Εἰδικά

Ἀνθρώπογνωσία
Φιλοσοφική

Ἠθική
Δικαιολογία ἢ φιλοσ. τοῦ δικαίου
Καλολογία ἢ αἰσθητική
Φιλοσοφία τῆς θρησκείας ¹⁾
Πολιτειολογία
Κοινωνιολογία
Παιδαγωγική
Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας.

Προστίθενται εἰς ταῦτα ἡ Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἡ μὲν πρώτη ὡς μέρος τῆς ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἐπιστήμη τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῆς φιλοσοφίας, αἱ δὲ δύο ἄλλαι ὡς μαθήματα βοηθητικὰ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, προπαιδευτικῶς μὲν καὶ προεισαγωγικῶς ἡ Εἰσαγωγή, ἀνακεφαλαιωτικῶς δὲ καὶ συναρμολογιδῶς ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία (πρβλ. § 1).

¹⁾ Ἡ φιλοσοφία τῆς θρησκείας, ἡ ἐνταῦθα ἀναγραφομένη ὡς μάθημα εἰδικὸν τοῦ πρακτικοῦ κλάδου τῆς φιλοσοφίας, καὶ ἡ ἀνωτέρω σημειωθείσα Θεολογική ὡς μάθημα εἰδικὸν τοῦ θεωρητικοῦ κλάδου αὐτῆς, δύνανται μὲν γὰρ συνδυασθῶσι καὶ συμπτυχθῶσιν εἰς ἓν μάθημα φιλοσοφικόν, ὡς συμβαίνει συνήθως, κατ' οὐσίαν ὁμως διαφέρουσι καὶ διακρίνονται ἀλλήλων, ὡς ὑποκειμενικὸν καὶ ἀντικειμενικόν. Ἡ θεολογική ἐξετάζει τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ ἢ θείου ἀσχέτως μὲν πρὸς τὴν παρ' ἀνθρώποις τιμὴν αὐτοῦ καὶ λατρείαν, ἐξ ἀπόψεως δὲ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ καὶ τῶν προσόντων ἢ ἰδιοτήτων αὐτοῦ καὶ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἐν τῷ παντί, ἐν ᾧ ἡ φιλοσοφία τῆς θρησκείας κυρίαν ὑπόθεσιν ἔχει τὴν ἐν ἀνθρώποις τιμὴν καὶ λατρείαν τοῦ Θεοῦ, λογιζομένου καὶ πιστευομένου ὡς ὄντος μὲν ἱεροῦ καὶ ἁγίου, ἔχοντος δὲ ῥοπὴν πρωτεύουσας ἐπὶ τῆς τύχης, παρουσίας τε καὶ μελλούσης, τοῦ ἀνθρώπου, ἐπ' ἀγαθῷ οὐχ ἡττον ἢ ἐπὶ κακῷ. Ἡ θρησκεία καὶ τὸ θρησκεύειν καὶ τὸ ὡς ἄριστα θρησκεύειν εἶναι ἡ κυρία ὑπόθεσις τοῦ μαθήματος τοῦ πρακτικοῦ κλάδου, ἐν ᾧ τὸ μάθημα τοῦ θεωρητικοῦ κλάδου διατρίβει περὶ ὅσα ἀφορῶσιν εἰς τὸν Θεὸν αὐτὸν τε καθ' ἑαυτὸν θεωρούμενον καὶ ἐξεταζόμενον καθ' ἣν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ σύμπαν καθόλου.

(Ἔπεται συνέχεια)